

Marco Birn
Archiwum Powiatowe w Reutlingen

Roland Deigendesch
Archiwum Miejskie w Reutlingen

Georg Eisenlohr (1887–1951). Starosta w Münsingen i wicegubernator w Krakowie¹

Na przełomie 1945 i 1946 roku Reutlingen, największe miasto okupowanego przez Francuzów kraju związkowego Wirtembergia-Hohenzollern, doświadczyło niezwyklej jednoczesności wydarzeń: w Urzędzie Ścigania Niemieckich Zbrodni Wojennych kapitan Tresnel podsumowywał wyniki śledztwa przeciwko byłemu staroście i wicegubernatorowi w Krakowie, dr. Georgowi Eisenlohrowi. Chociaż Tresnel nie mógł wówczas udowodnić

- 1 Jest to skrócona i zmodyfikowana wersja pierwodruku, który ukazał się w „Reutlinger Geschichtsblätter NF” 61 (2022), s. 183–234. Za wsparcie i pomoc merytoryczną w Polsce podziękowania należą się Piotrowi Borucie (Muzeum Miejskie w Jarosławiu), dr Annie Czoher (Kraków), dr. Christhardtowi Henschelowi (Niemiecki Instytut Historyczny w Warszawie), dr Joannie Lubeckiej (Kraków) i Markowi Staszycowi (Berlin), a także miastu Reutlingen za umożliwienie pobytu badawczego w Warszawie. Oprócz Archiwów Federalnych, polskich Archiwów Państwowych i Archiwów Krajowych Badenii-Wirtembergii znaczącego wsparcia projektowi udzielił Instytut Pamięci Narodowej [dalej: IPN].

temu pochodzącemu ze starego i szanowanego wirtemberskiego rodu urzędnikowi państwowemu niemalże niczego konkretnego, w 1947 roku został on przekazany polskiemu wymiarowi sprawiedliwości i skazany na pięć lat więzienia w Polsce. Zmarł w 1951 roku w wieku 64 lat w więzieniu pod Gdańskiem.

Niemal w tym samym czasie i w tym samym mieście Reutlingen redaktorowi Wernerowi Steinbergowi polecony został niejaki Peter Grubbe. Grubbe otrzymał kilka zleceń dla młodzieżowego magazynu „Die Zukunft”, po czym z dnia na dzień zniknął z Reutlingen. Steinberg nie omieszkął zauważyć, że za nowym pracownikiem ciągnie się bliżej nieokreślona „sprawa ze Wschodu”. W rzeczywistości Peter Grubbe nazywał się Claus Volkmann i, podobnie jak Eisenlohr, był starostą w Polsce podczas wojny. Jak wiemy dzisiaj, aktywnie angażował się w prześladowania i mordowanie Żydów w dystryktach warszawskim i galicyjskim, i to nie tylko jako „sprawca zza biurka”. Jednak nigdy nie doszło do procesu ani innej próby wymierzenia mu sprawiedliwości. Wręcz przeciwnie, Volkmann/Grubbe zmarł w 2002 roku jako szanowany lewicowo-liberalny publicysta².

Podczas gdy życie Volkmana można uznać obecnie za dobrze zbadane, Georg Eisenlohr z Reutlingen, który zmarł młodo, pozostaje w dużej mierze nieznany³, mimo że koleje losu ludzi takich jak on doskonale ilustrują sprzeczne i często niejednoznaczne biografie urzędników administracyjnych od Cesarstwa Niemieckiego przez Republikę Weimarską po państwo nazistowskie.

Od dzieciństwa do doświadczenia wojny

Podobnie jak jego starszy brat Eugen, Georg Eisenlohr, urodzony w 1887 roku, po ukończeniu szkoły podstawowej uczęszczał do gimnazjum miejskiego w Reutlingen. Z jego świadectw szkolnych wynika, że nie był pry-musem, ale osiągał mimo to całkiem dobre wyniki w nauce. Zdał maturę w 1905 roku jako czwarty najlepszy z dziesięciu uczniów. W sprawozdaniu egzaminacyjnym zapisano aspiracje zawodowe, „przeznaczenie” każdego

2 Zob. P. Maußhardt, *Es gibt zwei Leben vor dem Tode*, „Tageszeitung” z 29.09.1995, s. 12; M. Roth, *Herrenmenschen. Die deutschen Kreishauptleute im besetzten Polen – Karrierewege, Herrschaftspraxis und Nachgeschichte*, Göttingen 2009, s. 412–416.

3 Krótką biografię Michaela Rucka można znaleźć w: *Die Amtsvorsteher der Oberämter, Bezirksämter und Landratsämter in Baden-Württemberg 1810 bis 1972*, Hrsg. W. Angerbauer, Stuttgart 1996, s. 233.

ucznia. W przypadku Eisenlohra miały to być studia prawnicze⁴. Faktycznie rozpoczął je na Uniwersytecie w Tybindze w semestrze zimowym 1905/1906 roku, a uwieńczył w 1914 roku doktoratem w Heidelbergu na temat problemu recydywy w prawie karnym⁵. W 1914 roku Eisenlohr zdał również drugi egzamin państwowy, który został poprzedzony referendariatem w Sądzie Okręgowym w Reutlingen i Sądzie Okręgowym w Ulm.

Realizację planów kariery prawniczej lub urzędniczej utrudnił mu wybuch I wojny światowej. Eisenlohr zgłosił się do wojska ochotniczo w październiku 1914 roku⁶. W Drugim Wirtemberskim Pułku Artylerii Polowej nr 29 miał doświadczyć okropności wojny na froncie zachodnim, a następnie we Włoszech, Rosji i na Bałkanach⁷. Po miesiącach spędzonych w okopach Francji skierowany został na front rosyjski, i to aż nad Niemen, a następnie do Serbii. Latem 1916 roku jednostka brała udział w krwawych bitwach nad Sommą, a następnie została rozmieszczona we Flandrii. Eisenlohr po walkach pod Ypres otrzymał Krzyż Żelazny. Jego ojciec zmarł w Reutlingen w listopadzie 1916 roku, a młody człowiek po pobycie w szpitalu, być może również z tego powodu otrzymał urlop, który spędził w domu rodzinnym. W ocenie wydanej w 1918 roku odnotowano jego sumienność i doskonałe umiejętności strzeleckie i uznano go wykwalifikowanym dowódcą baterii. Eisenlohr dowodził kolejno dwiema nowo sformowanymi bateriami od grudnia 1917 roku do ofensywy w marcu 1918 roku. Choć jego akta nie zawierają żadnych wzmianek o odniesionych ranach, doświadczenia wojenne odcisnęły na nim swoje piętno. W czerwcu 1918 roku był leczony „na zaburzenia nerwowe” w domu w Reutlingen, a w konsekwencji nie był już wysyłany na front. Został zwolniony z armii cesarskiej 31 grudnia 1918 roku i na pewien czas powrócił do domu rodzinnego w Reutlingen.

4 Okres szkolny – zob: Stadtarchiv Reutlingen, O 1 nr 3413, 3419, 3384.

5 Tytuł doktoratu: *Traktowanie recydywy w prawie karnym*. Informacje o studiach i referendariacie Eisenlohra można znaleźć w Universitätsarchiv Tübingen [Archiwum Uniwersytetu w Tybindze], 258/3823; Bundesarchiv Berlin [Archiwum Federalne w Berlinie], dawne NS-Archiv VBS 1036 (R 102), nr 1094, karta personalna z 8.11.1939.

6 Zob. Hauptstaatsarchiv Stuttgart [Główne Archiwum Miejskie; dalej: HStA Stuttgart], M 430/3 Bü 2323, Die militärische Personalakte Eisenlohrs.

7 Zob. *Das 2. württ. Feldartillerie-Reg. Nr. 29 „Prinzregent Luitpold von Bayern” im Weltkrieg 1914–1918*, bearb. von H. Gerok, Stuttgart 1921 (Die württembergischen Regimenter im Weltkrieg, 19).

Kariera w aparacie urzędniczym Wirtembergii

Eisenlohr mógł rozpocząć karierę w służbie administracyjnej zaraz po zakończeniu wojny. Zaledwie dzień po zwolnieniu z wojska objął stanowisko zastępcy sędziego w Sądzie Okręgowym w Reutlingen, a wkrótce został przeniesiony do Sądu Okręgowego w Stuttgarcie. Po krótkim czasie powrócił jednak do Reutlingen. 16 lutego 1920 roku rozpoczął pracę w administracji lokalnej Wirtembergii i został komornikiem w urzędzie okręgowym w Reutlingen. W tej roli Eisenlohr zajął się w przygotowanym przez siebie memorandum jednym z najbardziej palących problemów tamtych czasów, niedoborem mieszkań⁸. Pokazał się w nim jako obrońca właścicieli domów z klasy średniej. Jego zdaniem czynsze powinny być dostosowywane do inflacji, a inwestycje w mieszkania powinny być ponownie opłacalne.

Po kilku latach pracy w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych w Stuttgarcie (1924–1929) znalazł nowe, odpowiedzialne stanowisko w Szwabii, niedaleko swojego rodzinnego miasta Reutlingen. Jako zapalony narciarz i turysta, Eisenlohr bardzo dobrze znał ten obszar. Teraz nie miał spędzać tam już tylko wolnego czasu. 15 kwietnia 1929 roku został mianowany przez prezydenta Eugena Bolza nowym starostą Münsingen, a przekazanie urzędu nastąpiło 3 czerwca. Okręg Münsingen był jednym z największych, ale i najbiedniejszych powiatów w kraju związkowym. Spośród 61 regionów Wirtembergii, ten położony w Jurze Szwabskiej powiat był najobszerniejszy ze wszystkich, ale z niecałymi 25 tysiącami mieszkańców zajmował dopiero 51 miejsce pod względem liczby ludności. Zaledwie 45 mieszkańcami na kilometr kwadratowy, powiat Münsingen był najslabiej zaludnionym obszarem w Wirtembergii i w przeciwieństwie do Reutlingen nie posiadał prawie żadnego znaczącego przemysłu. W rezultacie wiele osób opuściło ten region w nadziei na znalezienie lepszego życia gdzie indziej⁹. Okręg był znany z cieszącej się długą tradycją państwowej stadniny koni w Marbach, i poligonu wojskowego założonego w 1895 roku dla dawnego korpusu armii Wirtembergii.

8 Zob. Staatsarchiv Sigmaringen [Archiwum Państwowe Sigmaringen; dalej: StA Sigmaringen], Wü 65/27 T 1-2 nr 1095. Por. także R. Deigendesch, *Reutlingen in den Weimarer Jahren: Krisenmanagement der jungen Demokratie am Beispiel von Wohnungspolitik und kommunalem Bauen 1919–1929*, „Reutlinger Geschichtsblätter NF” 57 (2018), s. 37.

9 Zob. *Beschreibung des Oberamts Münsingen*, Königliches Statistisches Landesamt, Stuttgart 1912, s. 404.

Eisenlohr miał stać na czele powiatu przez kolejne dziewięć lat, a jego osiągnięcia od samego początku były znaczące: zaczął od zajęcia się pilną sprawą budowy nowego szpitala w mieście powiatowym. Pomimo trudności finansowych i światowego kryzysu gospodarczego, w 1933 roku nowy budynek na obrzeżach miasta był gotowy. Lista inwestycji drogowych mających na celu poprawę sytuacji gospodarczej w powiecie jest imponująca. W szczególności połączenie transportowe z Münsingen do Lichtensteinu było nowoczesnym, cieszącym się powszechnym uznaniem rozwiązaniem z zakresu budownictwa drogowego. Wreszcie, wspólnie z gminą Münsingen, wzniesiono budynek dla związku powiatowego i administracji miejskiej. Budynek znany dziś jako „Nowy Ratusz” dzięki fasadzie z muru pruskiego i kamienia naturalnego tchnie duchem stylu regionalnego.

Kiedy Eisenlohr został starostą w Münsingen w 1929 roku, Niemcy były jeszcze krajem demokratycznym, ale od 1933 roku administracja coraz bardziej podporządkowana była dyktatowi reżimu totalitarnego. Widoczne jest to w protokołach zgromadzenia okręgowego w Münsingen. Przepisy okręgowe Wirtembergii z 27 stycznia 1934 roku zastąpiły stare przepisy okręgowe i doprowadziły do koncentracji władzy. Rada okręgowa, składająca się z przedstawicieli gmin, oraz rada powiatowa, składająca się z dwóch lokalnych naczelników i po jednym przedstawicielu rzemieślników, robotników i rolników, musiały jedynie uczestniczyć w zarządzaniu związkiem powiatowym. Głosowania, za pomocą których przyjmowano uchwały w radzie powiatu i zgromadzeniu powiatowym, przestały się odbywać lub były wykorzystywane przez starostę jedynie w celu uzyskania opinii, i to na jego wnioski. Starosta był przewodniczącym obu organów, w skład których wchodził również powiatowy przywódca NSDAP. Ten ostatni pełnił również funkcję nadzorczą: starosta miał działać w porozumieniu ze zwierzchnikiem powiatu, jeśli chodzi o powoływanie członków rady powiatu oraz mianowanie lub zwalnianie urzędników państwowych. W powiecie nie było zbyt dużo robotników, więc w 1933 roku doszło tylko do kilku aresztowań socjaldemokratów i komunistów. W wiosce Buttenhausen, sześć kilometrów od miasta powiatowego, gdzie mieszkało wielu Żydów, dały o sobie znać działania o charakterze antysemickim. Na przykład w 1937 roku zakazano osobom pochodzenia żydowskiego wstępu na targ bydła w Münsingen.

Jednak największym wyzwaniem dla Eisenlohra miały być konsekwencje przygotowań do wojny w narodowosocjalistycznych Niemczech. Testowanie nowych systemów uzbrojenia i potrzeba wypróbowywania taktyki walki na duże odległości ze względu na rosnącą motoryzację armii wymagały powiększenia poligonu wojskowego w Münsingen

do około 7000 hektarów¹⁰. Kiedy Eisenlohr dowiedział się o projekcie od dowódcy Kurta Roeslera, był mu przychylny¹¹. Planowanie przeciągało się, ponieważ najpierw trzeba było stworzyć ramy prawne w postaci Ustawy o nabywaniu gruntów na potrzeby Wehrmachtu z 29 marca 1935 roku oraz niemieckiego kodeksu gminnego z 30 stycznia 1935 roku. Wkrótce okazało się, że plany przewidują nie tylko rozbudowę poligonu, lecz także utworzenie obszaru niezależnego od władzy samorządów, na wzór pruski. Los jedynego poligonu wojskowego w Wirtembergii nie miał już zależeć od mieszkańców i właścicieli ziemskich gminy wiejskiej; administracja gminna i powiatowa miały stracić jakikolwiek wpływ na ten obszar. Eisenlohr takiego rozwiązania nie akceptował. Obawiał się „prawdopodobnie katastrofalnych konsekwencji dla poszczególnych gmin i ich mieszkańców”¹² oraz domagał się wskazania obszarów przeznaczonych na rekompensaty dla gmin i osób prywatnych. Szczególnie ucierpieć mogła wioska Gruorn, która miała zostać całkowicie włączona do rozszerzonego poligonu. Kiedy biuro komendanta zaprosiło Eisenlohra w listopadzie 1936 roku na tradycyjne polowanie, spotkał się z majorem Degenem z odpowiedniego wydziału naczelnego dowództwa Wehrmachtu. Chociaż Eisenlohr był przeciwny utworzeniu obszaru o specjalnym statusie, obaj zgodzili się, że „lepiej byłoby ewakuować jedną gminę, niż nakładać większe lub mniejsze ciężary gruntowe na wiele gmin”¹³.

Powyższy przykład pokazuje, że Eisenlohr nie był skłonny podporządkować interesów gmin i powiatu interesom Rzeszy. Dlatego też sporu z Reinholdem Schragem, przywódcą okręgowym NSDAP, który miał położyć kres urzędowaniu Eisenlohra w Münsingen, nie dało się uniknąć. Schrage, nauczyciel szkoły podstawowej bez żadnego doświadczenia administracyjnego, został przywódcą okręgu już w 1933 roku i od samego początku utrudniał życie staroście. Skarżył się na Eisenlohra, który „przysparzać miał przewodniczącemu okręgu w Münsingen trudności we wdrażaniu

10 Por. M. Waßner, *Die Bildung des Heeresgutsbezirks Münsingen und die Räumung von Gruorn*, w: *Vom Nutzwald zum Truppenübungsplatz: Das Münsinger Hart*, Hrsg. L. Sönke, Leinfelden 2002, s. 99–124 (Schriften zur südwestdeutschen Landeskunde, 23).

11 Zob. StA Sigmaringen, Wü 65/20 T 3 nr 4122/3.

12 StA Sigmaringen, Wü 65/20 T 3 nr 4122/3, Nr 4123, kopia listu z 16.10.1935.

13 StA Sigmaringen, Wü 65/20 T 3 nr 4122/3, Nr 4122/10, notatka starosty z 16.11.1936.

1. Żołnierze Wehrmachtu ćwiczący na poligonie w Münsingen.
Pocztówka, około 1935 roku (archiwum okręgu Reutlingen)

środków zarządzanych przez narodowosocjalistyczny rząd centralny”¹⁴. Eisenlohr bronił się i ze swej strony wskazywał na trudności w komunikacji między urzędem a komórkami NSDAP, wymieniając także bezprawne działania Schragego. Postępowanie nie doprowadziło do żadnego konkretnego rezultatu, ale Schrage nie poprzestał na tym. Według kierownika okręgu, chociaż starosta był członkiem NSDAP od kwietnia 1933 roku, nie wydawał się chcieć pracować „w duchu narodowosocjalistycznym” i nie uczestniczył jeszcze w walnym zgromadzeniu NSDAP¹⁵. Mimo to Eisenlohr miał pozostać na stanowisku przez kolejne pięć lat. W trakcie postępowania przed sądem okręgowym w 1946 roku Eisenlohr powoływał się na swój „zaciekły opór” wobec przewodniczącego okręgu, co miało zrelatywizować jego przynależność do partii¹⁶.

Relacje z Schrageem zostały ostatecznie całkowicie zerwane. Eisenlohr zdał sobie sprawę, że nie może trwale przeciwstawić się przedstawicielowi NSDAP w powiecie. Z akt nie wynika jasno, czy sam nalegał na zmianę stanowiska, czy też Ministerstwo Spraw Wewnętrznych nie dało mu wyboru. W każdym razie 30 sierpnia 1938 roku został przeniesiony do Państwowego Urzędu Technicznego w Ludwigsburgu, specjalistycznego urzędu podległego Ministerstwu Spraw Wewnętrznych. 18 marca 1937 roku przewodniczył ostatniemu posiedzeniu rady powiatu, a zaledwie dwa dni później w hotelu Hardt u bram poligonu wojskowego Münsingen odbyło się przyjęcie pożegnalne¹⁷. W Państwowym Urzędzie Technicznym musiał zajmować się różnymi sprawami prawnymi i administracyjnymi. Te całkowicie niepolityczne zadania, w których był w stanie wykorzystać swoją wiedzę i umiejętności tylko w ograniczonym zakresie, jasno pokazują, że Eisenlohr był na tym etapie odstawiony na boczny tor¹⁸.

14 StA Sigmaringen, Wü 65/20 T 3 nr 4122/3, Nr 2340, akta personalne, pismo z 1.11.1933.

15 Zob. StA Sigmaringen, Wü 65/20 T 3 nr 4122/3, Nr 2340, akta personalne, pismo z 1.11.1933.

16 Zob. StA Sigmaringen, Wü 13 T 2 nr 1401/96, pisemne oświadczenie Eisenlohra z 1948.

17 Zob. Kreisarchiv Reutlingen [Archiwum Okręgowe w Reutlingen], M 26 nr 48, Personalakte von Georg Eisenlohr, zaproszenie z 10.03.1937.

18 Zob. StA Sigmaringen, Wü 13 T 2 nr 1401/96, oświadczenie Urzędu Technicznego Ludwigsburg, 4.02.1946.

W Generalnym Gubernatorstwie (1939–1944)¹⁹

Rok później, wraz z niemiecką inwazją na Polskę, rozpoczęła się II wojna światowa. Eisenlohr otrzymał rozkaz wymarszu 11 września 1939 roku, niecałe dwa tygodnie po rozpoczęciu wojny. Nie wydaje się jednak, by na stanowisko urzędnicze w Polsce zgłosił się na ochotnika. Być może istniały powody zdrowotne, dla których porucznik rezerwy nie został wcielony do walczącego Wehrmachtu, ale zamiast tego został przydzielony do „Szefa Administracji Cywilnej” w Generalnym Gubernatorstwie, która w tym czasie nadal znajdowała się pod kontrolą Wehrmachtu. Pojawiają się także wzmianki, że mógł za tym oddelegowaniem stać również jego przełożony z Ludwigsburga Theodor Bauder²⁰. W każdym razie Eisenlohr początkowo miał znaleźć się w Bytomiu, a wkrótce został mianowany komisarzem w Rzeszowie i Łańcucie, jednym ze wschodnich powiatów dystryktu krakowskiego²¹. Pod koniec funkcjonowania

- 19 W niniejszym artykule wykorzystano następujące źródła: *Das Diensttagebuch des deutschen Generalgouverneurs in Polen 1939–1945*, Hrsg. W. Präg, W. Jacobmeyer, Stuttgart 1975 (Quellen und Darstellungen zur Zeitgeschichte, 20); B. Musiał, *Deutsche Zivilverwaltung und Judenverfolgung im Generalgouvernement. Eine Fallstudie zum Distrikt Lublin 1939–1944*, Wiesbaden 1999, s. 13n, 67n; R. Seidel, *Niemiecka polityka okupacyjna w Polsce. Der Distrikt Radom 1939–1945*, Paderborn 2006, s. 24n; *Polen unter deutscher und sowjetischer Besatzung 1939–1945*, Hrsg. J. A. Młynarczyk, Göttingen 2009 (Einzelveröffentlichungen des Deutschen Historischen Instituts Warschau, 20); R. Bräu, *Die Plünderung Polens. Die Reichsfinanzverwaltung in den Jahren der Besatzung (1939–1945)*, Berlin–Boston 2022 (Das Reichsfinanzministerium im Nationalsozialismus, 4).
- 20 Zob. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Krakowie [dalej: AIPN Kr] 502/1408, Akta w sprawie przeciwko: Georg Eisenlohr, s. 94. Pozostaje sprawdzić, na ile wiarygodna jest ta deklaracja Państwowego Urzędu Technicznego z 4 lutego 1946 roku, ale nie jest ona całkowicie nieprawdopodobna. Kilka szczegółów na temat tego „starego żołnierza” można znaleźć: w: *Die badischen und württembergischen Landesministerien in der Zeit des Nationalsozialismus*, Hrsg. F. Engehausen, S. Paletschek, W. Pyta, Teilband 2, Stuttgart 2019 (Veröffentlichungen der Kommission für geschichtliche Landeskunde, Reihe B, 220), s. 657, 666. Zbiór materiałów na temat Baudera dostępny online w: Staatsarchiv Ludwigsburg [dalej: StA Ludwigsburg], PL 502/19 Bü 220.
- 21 Zob. AIPN BU 2535/876, Mikrofilm zawiera akta personalne, wyroki w sprawach karnych członków polskiego ruchu oporu, akt oskarżenia, wyroki, uzasadnienia wyroków. Pismo w sprawie utworzenia Gefangenelager dla Polaków – jeńców wojennych i cywilnych. Akta personalne Georga Eisenlohra, k. 122. Jest to kopia

2. Georg
Eisenlohr,
około 1940 roku,
w mundurze po-
rucznikarezerwy.
(Landesarchiv Ba-
den-Württemberg,
Hauptstaatsar-
chiv Stuttgart)

wojskowej administracji okupacyjnej otrzymał pozytywną ocenę od swojego przełożonego Gottloba Dilla, który podobnie jak Eisenlohr pochodził z Wirtembergii. Zgodnie z nią był to „dobry urzędnik z solidnym doświadczeniem administracyjnym, którego można wykorzystać na każdym stanowisku”. Szczególne uznanie znalazły jego wysiłki w „opiece nad etnicznymi niemieckimi i ukraińskimi uchodźcami napływającymi przez San z Ukrainy”, za co pochwaliło go Naczelne Dowództwo²².

Kolega Eisenlohra Brigadeführer Friedrich Schmidt (1902–1973), w czasie sprawowania funkcji gubernatora dystryktu w Lublinie, próbował zwerbować go do administracji dystryktu. Eisenlohr opierał się temu wszelkimi możliwymi sposobami. Schmidt był bez wątpienia szczególnie fanatycznym szefem dystryktu, który później osobiście brał udział w rozstrzeliwaniu Żydów²³. Nawet jeśli wieści o niepokojących skłonnościach do stosowania przemocy przez Schmidta, które musiały być głęboko odrażające dla kogoś takiego jak Eisenlohr, nie były mu znane w listopadzie 1939 roku, z pewnością nie chciał być ponownie podwładnym znacznie młodszego nauczyciela szkoły podstawowej, jakim był Schmidt, mając przy tym w pamięci doświadczenia z szefem okręgu Münsingen Schrage. Ponadto Eisenlohr był w stanie wpisać się w ten sposób w koncepcję „jedności administracji” generalnego gubernatora Hansa Franka (1900–1946). Lublin był polem eksperymentów dla SS, Himmlera i jego lojalnego zwolennika Odilo Globocnika, którzy nie chcieli, aby Hans Frank dyrygował nimi z Krakowa. Zamiast tego Lublin miał stać się swego rodzaju modelowym przykładem wypędzenia Żydów i „germanizacji” kraju. Po tym, jak Schmidt w grudniu 1939 roku mianował Globocnika,

materiałów pochodzących z StA Moskau, Sonderarchiv, Fond 720 Reichs- und preußisches Ministerium des Innern. Akta zostały przejęte i wywiezione do Moskwy po zakończeniu wojny. Por. Bundesarchiv Berlin, dawne NS-Archiv VBS 1036 (R 102), nr 1094, karta personalna Eisenlohra.

22 Zob. AIPN BU 2535/876, Akta personalne Georga Eisenlohra, k. 124.

23 Por. B. Musiał, *Deutsche Zivilverwaltung...*, s. 303–306, 392; M. Roth, *Herrenmenschen...*, s. 218–219; *Polen: Generalgouvernement, August 1941–1945*, bearb. von K.-D. Friedrich, Monachium 2014, s. 216–217 (Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 1933–1945, 9). Nie można wykluczyć, że Eisenlohr znał Schmidta już z Wirtembergii, gdzie do 1939 roku był zastępcą gauleitera Wilhelma Murra.

bliskiego Himmlerowi urzędnika, na swojego zastępcę, stał się on nie do zaakceptowania nawet dla Franka²⁴.

Eisenlohra interesowała o wiele bardziej funkcja w powiecie nowotar-
skim (Neumarkt am Dohnst) u podnóża Karpat, którą postrzegał jako mile
widzianą okazję do aktywności w regionie górskim: „Ponieważ od dziesię-
cioleci spędzam regularnie wakacje w Alpach, a zatem jestem doświad-
czonym alpinistą i narciarzem, byłbym szczególnie zadowolony z takiego
przydziału” – pisał²⁵. Interesujące jest odniesienie w tym samym liście
do jego znajomości „kwestii południowotyrolskiej”, co mogło nawiązywać
do konfliktów narodowościowych z mniejszościami niemiecką i ukraiń-
ską, które nękały II Rzeczpospolitą. Jak wiadomo, po porozumieniu Hi-
tlera z Mussolinim w sprawie zatrzymania tych terytoriów przez Włochy,
w Południowym Tyrolu wybrano drogę tzw. opcji²⁶ (*Option in Südtirol*) dla
ludności²⁷. Eisenlohr rzeczywiście został mianowany starostą powiatu
Neumarkt 18 stycznia 1940 roku, chociaż – co nie było niczym niezwy-
kłym dla szefów powiatów w ogóle – został odwołany po zaledwie kilku

24 Por. B. Musiał, *Deutsche Zivilverwaltung...*, s. 35n.

25 Bundesarchiv Berlin, dawne NS-Archiv VBS 1036 (R 102), nr 1094, pismo Eisenlohra do gubernatora dystryktu krakowskiego z 18.12.1939.

26 W wyniku układu między Hitlerem a Mussolinim z 21 października 1939 roku ludności Tyrolu Południowego pozostawiono wybór przyjęcia tzw. opcji niemieckiej i dobrowolnego przesiedlenia się do Rzeszy albo pozostania na miejscu i zaakceptowania *status quo*, a więc przynależności Tyrolu Południowego do Włoch. Szerzej zob. C. F. Latour, *Südtirol und die Achse Berlin-Rom 1938–1945*, Stuttgart 1962, s. 43–70 (Schriftenreihe der Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 5).

27 Por. C. Madajczyk, *Allgemeine Richtlinien der deutschen Besatzungspolitik in Polen*, w: *Polen unter deutscher und sowjetischer Besatzung 1939–1945*, Hrsg. J. A. Młynarczyk, Osnabrück 2009, s. 42n (Einzelveröffentlichungen des Deutschen Historischen Instituts in Warschau, 20); J. A. Młynarczyk, *Zwischen Kooperation und Verrat. Zum Problem der Kollaboration im Generalgouvernement 1939–1945*, w: *Polen unter deutscher...*, s. 355–356. Eisenlohr mógł również nawiązywać do mieszkających tam górali, których porównywano niekiedy do Tyrolczyków we Włoszech. Zob. I. Haar, *Bevölkerungspolitik im Generalgouvernement: Nationalitäten-, Juden- und Siedlungspolitik im Spannungsfeld regionaler und zentraler Initiativen*, w: *Polen unter deutscher...*, s. 289; M. Pospieszalski, *Nazistowskie „prawo” okupacyjne w Polsce. Wybrane dokumenty*, cz. 2: *Generalgouvernement*, Poznań 2019, s. 222n; P. Markiewicz, *The Ukrainian Central Committee, 1940–1945. A Case of Collaboration in Nazi-Occupied Poland*, dysertacja Uniwersytetu Jagiellońskiego Kraków 2018, s. 299–300, <https://ruj.uj.edu.pl/entities/publication/b22413c4-7d1b-4164-bcc7-fd7dccc962cb8>.

miesiącach, tym razem do Jarosławia, bardzo dużego powiatu na wschodzie Generalnego Gubernatorstwa z około 350 tysiącami mieszkańców. Eisenlohr pozostał na stanowisku przez niecałe dwa lata, do lutego 1942 roku, więc ten przykład jest najlepszym sposobem na zilustrowanie jego działań jako Kreishauptmanna²⁸.

Powiat rozciągał się wzdłuż rzeki San, a więc na granicy między sowiecką i niemiecką strefą wpływów. Trzy aspekty miały szczególne znaczenie dla pracy Eisenlohra:

1. Ludność żydowska, która stanowiła ponad jedną czwartą populacji samego Jarosławia i poważnie ucierpiała w wyniku wojny, została w dużej mierze wypędzona za San na terytorium okupowane przez Sowietów we wrześniu 1939 roku po uprzednim zrabowaniu ich dobytku. Powiat jarosławski był również jednym z obszarów południowo-wschodniej Polski, w którym zamieszkiwała znacząca mniejszość ukraińska.
2. Region, który charakteryzował się rolnictwem, miał szczególne znaczenie dla zaopatrzenia miast, ale także Rzeszy.
3. Tereny na zapleczu frontu – od połowy 1941 roku – były szczególnie interesujące dla Wehrmachtu. Powstały tam zarówno rozległe poligony wojskowe, jak i przedsiębiorstwa zbrojeniowe zarządzane przez Rzeszę, w których zatrudniano robotników przymusowych i jeńców wojennych.

Przed procesem w Krakowie i w jego trakcie Eisenlohr wielokrotnie podkreślał, że nie miał nic wspólnego z prześladowaniami Żydów, a nawet nie wiedział o ich mordowaniu. Zasadniczym argumentem była sytuacja, jaką zastał w powiecie jarosławskim, z którego większość Żydów została wypędzona do Galicji przed jego przybyciem²⁹. Było to niewątpliwie twierdzenie sformułowane na potrzeby obrony w przewodzie sądowym. Bądź co bądź Eisenlohr nie kazał umieścić tablicy stwierdzającej, że miasto jest wolne od Żydów, jak zrobił to jego kolega Heinz Ehaus³⁰.

28 O nominacji poinformowano w niemieckojęzycznej gazecie warszawskiej z 20 marca 1940 roku. Zob. AIPN BU 2535/876, Akta personalne Georga Eisenlohra, k. 125.

29 „Jeśli chodzi o Żydów, powiat ten jest szczególnym przypadkiem, ponieważ prawie wszyscy Żydzi mieszkający w powiecie Jarosław zostali deportowani przez policję przez granicę [...] na przyszłe terytorium rosyjskie pod koniec września 1939 r.” (AIPN 502/1408, s. 32, raporty z dn. 7.12.1945, s. 3 i z dn. 15.12.1945, s. 7–8, s. 119n).

30 Zob. *Die Verfolgung und Ermordung...*, s. 399. W Rzeszowie (Reichshof) utworzono getto żydowskie, a starosta, który wcześniej podejmował decyzje o segregacji

w sąsiednim Rzeszowie, nie można też udowodnić jego bezpośredniego zaangażowania w kampanie mordowania ludności cywilnej. Zachowały się jednak dokumenty z początku marca 1940 roku, z których wynika, że zarządził – jeszcze pełniąc funkcję starosty nowotarskiego – pracę przymusową dla Żydów od 12 roku życia (!), powołując się na Wyższego Dowódcę SS i Policji w Krakowie³¹. Zniszczenie synagogi i zbezczeszczenie cmentarza żydowskiego w Jarosławiu nie mogło ująć jego uwadze. Nielicznym Żydom mieszkającym nadal w tym powiecie, za pośrednictwem plakatów obwieszczono przymus pracy i ograniczenia w zamieszkiwaniu³².

Nawet po wypędzeniu żydowskiej ludności miasta nie można było przeoczyć kierunku, w jakim podążała niemiecka polityka antyżydowska po inwazji na Związek Radziecki. Jak powszechnie wiadomo, pierwsze obozy zagłady: Bełżec, Majdanek i Treblinka powstały na terenie Generalnego Gubernatorstwa w ramach Akcji Reinhardt³³ w 1942 roku.

do pracy przymusowej, aktywnie uczestniczył w jego likwidacji w 1943 roku. Por. śledztwa Państwowego Urzędu Kryminalnego z lat 60. i 70. XX wieku w: StA Ludwigsburg, EL 48/2 I Bü 1207 i 2626. Ehaus został więc uznany za „fanatycznego narodowego socjalistę”, choć do tego typu osądów należy podchodzić ostrożnie, gdyż ludzi takich jak on, którzy pod koniec wojny odebrali sobie życie, łatwo oskarżyć o postawy i występki, z którymi sami nie chcieliby mieć już nic wspólnego.

31 Zob. AIPN Kr 502/1408, Akta w sprawie przeciwko: Georg Eisenlohr, s. 176.

32 Zob. Muzeum Jarosławia, Zarządzenie starosty Eisenlohra z 13 sierpnia 1940 r. Bezpośrednie egzekucje i przeprowadzanie deportacji z pewnością nie leżały w gestii administracji cywilnej, nawet w późniejszym okresie. Odpowiadała ona za przygotowania w postaci rejestracji Żydów i przydzielania im miejsc zamieszkania. Dla Mielca w dystrykcie krakowskim istnieje opis sporządzony przez wdowę po miejscowym staroście powiatowym Alfredzie Bekercie. Zgodnie z tą relacją rodziny żydowskie musiały opuścić swoje domy w marcu 1942 roku i zostawić klucz w małej torbie przy drzwiach wejściowych. Administracja cywilna była odpowiedzialna za rozgłaszanie i przekazywanie rozkazów, natomiast za deportacje i rozstrzeliwania odpowiadało SS. Zob. StA Ludwigsburg, EL 48/2 I Bü 1667.

33 Por. wpis w internetowym leksykonie „Lemo” Niemieckiego Muzeum Historycznego: L. Zeppenfeld, *Die „Aktion Reinhardt”*, <https://www.dhm.de/lemo/kapitel/der-zweite-weltkrieg/voelkermord/aktion-reinhardt.html> (3.01.2021); T. Sandkühler, *Das Fußvolk der „Endlösung”. Nichtdeutsche Täter und die europäische Dimension des Völkermordes*, Darmstadt 2020, s. 135–142.

ANORDNUNG

Über Aufenthaltsbeschränkung der Juden in
der Kreishauptmannschaft Jaroslau von
13. August 1940.

Auf Grund der §§ 2 der Verordnung über die Einführung des Arbeitszwanges für die jüdische Bevölkerung des Generalgouvernements vom 26. Oktober 1939 und 4 der ersten Durchführungsvorschrift hierzu vom 11. Dezember 1939, bestimme ich für das Gebiet der Kreishauptmannschaft Jaroslau:

- § 1. Allen in der Kreishauptmannschaft Jaroslau befindlichen Juden wird, vorläufig bis zum 15. September 1940, das auch nur vorübergehende Verlassen ihres Wohnortes untersagt. Als Wohnort gilt die Stadt- oder Dorfgemeinde, in welcher der Jude seinen Wohnsitz oder seine dauernde Unterkunft hat.
- § 2. Die Beschränkungen des § 1 gelten nicht in Fällen öffentlichen oder persönlichen Notstandes sowie in Fällen, in denen sich Juden im Rahmen ihrer Arbeitszwangsverpflichtung über die Gemeindegrenze ihres Wohnortes begeben.
- § 3. Ausnahmen von § 1 kann auf Antrag der Kreishauptmann zulassen.
- § 4. Zuwiderhandlungen gegen diese Anordnung werden mit Haft bis zu 8 Wochen und Geldstrafen bis Zł. 10.000 oder mit einer dieser Strafen bestraft, sofern nicht nach sonstigen einschlägigen Vorschriften eine schwerere Strafe in Betracht kommt.
- § 5. Diese Anordnung tritt sofort in Kraft.

Jaroslau, den 13. August 1940.

Der Kreishauptmann des Kreises Jaroslau
gez.: Dr. Eisenlohr

ZARZĄDZENIE

co do ograniczenia pobytu Żydów w okręgu
Starostwa Okręgowego Jarosław poczynwszy
od 13. sierpnia 1940.

Na podstawie par. 2 rozporządzenia^a o wprowadzeniu przymusu pracy dla ludności żydowskiej Generalnego Gubernatorstwa z dnia 26. października 1939 i par. 4 pierwszego postanowienia wykonawczego z 11 grudnia 1939 do powyższego rozporządzenia zarządzam dla obszaru Starostwa Okręgowego w Jarosławiu:

- § 1. Wszystkim znajdującym się w obrębie Starostwa Okręgowego w Jarosławiu Żydom zakazuje się na razie do 15 września 1940 chociażby przemijającego opuszczenia swego miejsca zamieszkania. Jako miejsce zamieszkania uważa się tą Gminę Miejską lub Wiejską, w której Żyd ma swoją siedzibę albo swój stały przyłutek.
- § 2. Ograniczenia § 1. nie mają miejsca w wypadkach publicznej albo osobistej koniecznej potrzeby, jak również w wypadkach, w których Żydzi w ramach swego obowiązku przymusowej pracy udają się poza granice gminy swego miejsca zamieszkania.
- § 3. Na wyjątki od przepisu § 1. może na wniosek zezwolić Starosta Okręgowy.
- § 4. Przeciwdziałania temu zarządzeniu będą karane aresztem do 8 tygodni i karą pieniężną do zł. 10.000 albo jedną z tych kar, o ile według innych odnosnych przepisów nie wchodzi w zagłogowanie inna kara.
- § 5. Niniejsze zarządzenie wchodzi natychmiast w życie.

Jarosław, dnia 13. sierpnia 1940.

Okręgowy Starosta Okręgu Jarosław
podp. Dr. Eisenlohr

3. Afisz dotyczący rejestracji Żydów w powiecie jarosławskim zarządzonej przez Eisenlohra (Muzeum Jarosławia)

Transporty kolejowe do Bełżca przejeżdżały również przez powiat Eisenlohra³⁴; los stłoczonych tam mężczyzn, kobiet i dzieci nie mógł pozostać dla nikogo tajemnicą, zwłaszcza że szefowie powiatów byli wielokrotnie bez ogródek informowani przez Hansa Franka, na czym tak naprawdę polegało zarządzane dekretemi „przesiedlenie” Żydów w Generalnym Gubernatorstwie: „Żydzi – powiem to całkiem otwarcie – muszą zostać zlikwidowani w ten czy inny sposób. Führer wypowiedział kiedyś następujące słowa: gdyby zjednoczonemu żydostwu udało się znów w przyszłości rozpętać wojnę światową, wówczas krwawe ofiary poniosą nie tylko wciągnięte do tej wojny narody, lecz przyjdzie kres i na Żydów w Europie. [...] Ale co należy z nimi zrobić? Czy myślicie, że zostaną umieszczeni w osadach w Ostland? Powiedziano nam w Berlinie: po co te ceregiele [...] zlikwidujcie ich sami!”³⁵. 18 czerwca 1942 roku Eisenlohr, ówczesny szef urzędu dystryktu w Krakowie, wziął udział w posiedzeniu rządu, na którym omawiano również stan wysiedleń w Generalnym Gubernatorstwie.

Oprócz niegdyś pokaźnej mniejszości żydowskiej w powiecie Eisenlohra, pewną rolę odgrywali również mieszkańcy ukraińscy, a było tak, zwłaszcza gdy wielu imigrantów wzmocniło tę początkowo niewielką grupę etniczną³⁶. Jak wiadomo, niemiecka administracja starała się wykorzystać specyfikę stosunków między Polakami i Ukraińcami, które po 1918 roku i tak nie zawsze układały się najlepiej. Narodowy ruch ukraiński miał nadzieję na stworzenie własnego państwa z Hitlerem przeciwko Związkowi Sowieckiemu i Polsce³⁷. Eisenlohr wspominał później o tym

34 Liczne relacje naocznych świadków można znaleźć w: *Polen: Generalgouvernement...*, na temat dzielnicy Jaroslau, s. 397n.

35 Przemówienie Hansa Franka z 16 grudnia 1941 r., w: *Polen: Generalgouvernement...*, s. 159–160, 293. Nieco później mógł usłyszeć: „Jest oczywiste, że proces pracy będzie utrudniony, jeśli [...] przyjdzie rozkaz, że wszyscy Żydzi mają być poddani eksterminacji. Odpowiedzialność za to nie spoczywa na rządzie Generalnego Gubernatorstwa. Rozkaz eksterminacji Żydów pochodzi od wyższej władzy” (za *Das Diensttagebuch...*, s. 588, s. 508–511); I. Haar, *Bevölkerungspolitik im Generalgouvernement...*, s. 297–298.

36 Oprócz mapy w kompendium Macieja Korkucia (M. Korkuć, *Die kämpfende Republik. Polen 1939–1945*, s. 9), por. P. Markiewicz, *The Ukrainian Central Committee...*, s. 296n.

37 Por. *Polen unter deutschen...*, s. 356–359.

problemie, podkreślając, że miał dobre relacje z obiema grupami etnicznymi, Polakami i Ukraińcami³⁸.

W Jarosławiu poczyniono pewne ustępstwa na rzecz Ukraińców, na przykład nadając polskim nazwom ulic nazwy ukraińskie³⁹. Warto zauważyć, że jednym z głównych świadków obrony Eisenlohra był ukraiński duchowny i nauczyciel w jarosławskim gimnazjum „Andreas” Melnyk, który służył Niemcom jako tłumacz. Nierzadko zdarzało się, że Ukraińcy ze znajomością wielu języków pracowali dla niemieckiej administracji, a Melnyk, który z pewnością musiał zmierzyć się z zarzutem kolaboracji z Niemcami, odnalazł się po 1945 roku w saksońskim Annabergu⁴⁰. Potem ślad po nim zaginął. Co ciekawe, prawdopodobnie to właśnie ten duchowny i nauczyciel odegrał rolę w zeznaniach nauczycielki Zofii Tatarkiewicz. Niejaki „Melnik” zarzucił jej w 1940 roku wobec starosty Eisenlohra, że jest „polską szowinistką”. Eisenlohr po prostu powiedział jej, aby nie mówiła głośno o swoich przekonaniach, a ona zachowała swoje stanowisko w administracji szkolnej pomimo dalszych oszczerstw⁴¹.

Według słów Eisenlohra, duży obszar na wschód od dystryktu krakowskiego był rolniczym „spichlerzem”, a zatem miał szczególne znaczenie dla ekonomicznej eksploatacji kraju. Oprócz celu Franka, jakim była samowystarczalność Generalnego Gubernatorstwa, istniały również kontrybucje plonów rolnych dla Wehrmachtu i Rzeszy. Wkrótce okazało się, że nie można dostarczyć wymaganych ilości, a w niektórych przypadkach plony nawet spadły⁴². Zadaniem administracji cywilnej było teraz zobowiązanie polskich i ukraińskich sołtysów do dostarczenia wymaganych ilości

38 „Ponieważ w pow. jarosławskim mieszkają Polacy i Ukraińcy, troszczyłem się o to, aby nie dochodziło do niepotrzebnych bójek [...] i wprowadziłem zasadę, że w mojej administracji nie rozróżnia się, czy chodzi o Polaka, czy Ukraińca” (AIPN 502/1408 s. 34–39, raport z 7.12.1945, s. 3), w tym samym znaczeniu w innym raporcie z 1946 roku, tamże, s. 60.

39 Por. P. Markiewicz, *The Ukrainian Central Committee...*, s. 297. W zbiorach Muzeum Jarosławia zachowały się również plakaty nawołujące do udziału w ukraińskiej „Służbie Ojczyźnie”.

40 Zob. AIPN Kr 502/1408, Akta w sprawie przeciwko: Georg Eisenlohr, s. 76, s. 101. Wydaje się, że Eisenlohr nie nauczył się języka polskiego, przez co był zdany na tłumaczenie aktu oskarżenia w krakowskim więzieniu, tamże s. 257.

41 Zob. AIPN Kr 502/1409, Akta w sprawie przeciwko: Georg Eisenlohr, s. 91.

42 Por. S. Schwaneberg, *Die wirtschaftliche Ausbeutung des Generalgouvernements durch das Deutsche Reich (1939–1945)*, w: *Polen unter deutscher...*, s. 107n.

kontyngentu, a jednocześnie do zwiększenia plonów. Po wojnie Eisenlohr twierdził, że promował również rolnictwo wśród ludności polskiej, na przykład poprzez ponowne otwarcie szkół technicznych, dzięki czemu ludność polska na wsiach jego powiatu, w przeciwieństwie do miast, „nie była w gorszej sytuacji, ale w lepszej niż przed wojną”⁴³. Jednak nawet on nie zaprzeczał, że nadal panował głód i że w szczególności w miastach podstawowe zaopatrzenie było możliwe tylko poprzez czarny rynek i „potajemny handel”. Odpowiedzialne za to były jednak okoliczności wojenne i stale rosnące żądania „z Berlina”. Od 1940 roku policja i „Sonderdienst”, rodzaj policji pomocniczej rekrutującej się z etnicznych Niemców, były również rozmieszczane w powiecie jarosławskim w celu rejestrowania plonów⁴⁴. Nowsze badania podsumowują ten rodzaj eksploatacji w Generalnym Gubernatorstwie, stwierdzając, że możliwe było coraz większe przechwytywanie plonów i zwiększanie efektywności. Wyznaczone cele nie zostały jednak osiągnięte, a brakujące zbiory pozyskiwane były na ogół kosztem ludności miejskiej⁴⁵.

Oprócz „Volkstumspolitik” i grabieży plonów, wykorzystanie tego obszaru do celów Wehrmachtu było dla Eisenlohra w Jarosławiu, a później także jako zastępcy gubernatora dystryktu w Krakowie, jednym z istotnych punktów odniesienia. Około 90 kilometrów na północ od miasta powiatowego zbudowano poligon lotniczy Nisko, który był częścią całego łańcucha poligonów dla SS i Wehrmachtu. Wymagało to przesiedlenia wielu mieszkańców, co było dla Eisenlohra działaniem znanym z czasów jego pracy w Münsingen. Jego późniejsze wypowiedzi na temat oskarżeń wskazujących, że był odpowiedzialny za przymusowe przesiedlenia, przypominają niemal jego działania podczas planowanej rozbudowy poligonu wojskowego w Jurze Szwabskiej: tutaj, podobnie jak tam, Eisenlohr miał do czynienia z Przedsiębiorstwem Przesiedleńczym Rzeszy („Ruges”), które było odpowiedzialne za nabywanie gruntów przez Rzeszę. Według jego własnych oświadczeń dążył do tego, by przesiedlenia były zorganizowane

43 „Ponadto w okresie okupacji Polski przez niemiecki Wehrmacht ludność wsi polskiej nie miała się gorzej, lecz lepiej niż przed wojną” (AIPN Kr 502/1408, Akta w sprawie przeciwko: Georg Eisenlohr, s. 118n, raport z 15.12. 1945, s. 2).

44 Zob. S. Schwaneberg, *Die wirtschaftliche Ausbeutung...*, s. 109.

45 Zob. S. Schwaneberg, *Die wirtschaftliche Ausbeutung...*, s. 110; także R. Bräu, *Die Plünderung Polens...*, s. 274n.

w jak najbardziej znośny sposób i opóźniał ich realizację, aby ułatwić przesiedlonym mieszkańcom zabranie ze sobą dobytku⁴⁶.

Jednak przesiedlenia w całym dystrykcie krakowskim były znacznie bardziej rozległe niż opisał to Eisenlohr; mówi się nawet o „dziesiątkach tysięcy ludzi”, które musiały ustąpić miejsca różnego rodzaju bazom wojskowym⁴⁷. W późniejszym wyroku krakowskiego sądu działania Eisenlohra zostały ocenione inaczej: wysiedleni mieszkańcy okolic Niska mieli zostać pozbawieni środków do życia i pozostawieni sami sobie, a Eisenlohr był odpowiedzialny za to bezwzględne działanie jako starosta, ponadto kierował przygotowaniem do budowy kolejnego poligonu SS w okolicach Dębicy „w taki sam sposób jak w Nisku”, a to oznaczało brak odszkodowania dla mieszkańców⁴⁸.

Działania wobec ludności cywilnej, w obszarach rolnictwa i przesiedleń, do których można dodać rekrutację robotników przymusowych dla Rzeszy oraz rejestrację i gettoizację pozostałych Żydów, były jedną stroną rządów Eisenlohra jako starosty. Inna strona zainteresowała badaczy dopiero w ostatnich latach, ale on sam szybko wykorzystywał ją w celu obrony samego siebie⁴⁹. Wielokrotnie wspominał o swoich bardzo dobrych stosunkach z polskimi urzędnikami w gminach, a zwłaszcza z osobistościami z wyższych sfer, takimi jak bardzo dobrze ustosunkowany, kosmopolityczny przedsiębiorca i właściciel ziemski Alfred hrabia

46 Zob. AIPN Kr 502/1408, Akta w sprawie przeciwko: Georg Eisenlohr, s. 34–39 i 118n, meldunki z 7 i 15.12.1945.

47 Por. M. Wenzel, *Ausbeutung vor der Vernichtung, die Arbeitslager für Juden im Distrikt Krakau des Generalgouvernements 1939–1944*, Berlin 2017, s. 53–54; K. Pospieszalski, *Nazistowskie „prawo” okupacyjne w Polsce...*, s. 238.

48 Zob. AIPN Kr 502/1409, Akta w sprawie przeciwko: Georg Eisenlohr, s. 155–163, wyrok z 3.12.1948. Prokuratura w Hanowerze przeprowadziła później szeroko zakrojone dochodzenie w sprawie robót przymusowych i rozstrzeliwań zarówno polskich Żydów – robotników przymusowych, jak i rosyjskich jeńców wojennych z obozu na poligonie wojskowym w Dębicy (Heidelager) i jego podobozach. Wywiady z byłymi członkami SS mieszkającymi w tym czasie na południowym zachodzie zostały przeprowadzone przez Państwowy Urząd Policji Kryminalnej w Ludwigsburgu. Zob. StA Ludwigsburg, EL 48/2 I Bü 1667. Hans Scherer, zatrudniony wówczas w administracji poligonu, stwierdził do protokołu, że „Polacy z rodzinami, ok. 12 000, nadal mieszkali na terenie poligonu w Dębicy” i „pracowali dla różnych prywatnych firm”.

49 Por. *Polen unter deutscher...*, s. 345–383.

Potocki (1886–1958) w Łańcucie, jeden z najbogatszych ludzi w Polsce,⁵⁰ i zamieszkujące w okolicy rodziny szlacheckie Lubomirskich w Przeworsku i Czartoryskich⁵¹. Nie wiadomo jednak, na ile była to faktyczna kolaboracja, a na ile oportunistyczne zachowanie ludności wynikające z zaistniałej sytuacji, gdyż w większości brak wypowiedzi osób dotkniętych tym zjawiskiem. Dość przypadkowa uwaga w pośmiertnie opublikowanych wspomnieniach hrabiego Potockiego, oparta na zapisach z pamiętnika, sugeruje to drugie⁵².

Eisenlohr wicegubernatorem krakowskim

Po sprawdzeniu się na poprzednim stanowisku, 10 lutego 1942 roku Eisenlohr został mianowany przez sekretarza stanu Josefa Bühlera kierownikiem urzędu gubernatora dystryktu krakowskiego – początkowo tymczasowo⁵³. Był więc zastępcą gubernatora dystryktu krakowskiego

50 Por. J. R. Potocki, *Rola Alfreda Potockiego w pomocy społeczności łańcuckiej 1939–1944*, https://www.zamek-lancut.pl/en/content/history/PDF/alfredpotocki_eng.pdf (3.01.2021). Po wkroczeniu Armii Czerwonej w 1944 roku Potocki przeniósł się do Wiednia, gdzie, podobnie jak jego ojciec, był członkiem Izby Wyższej. Zmarł w 1958 roku w Genewie. Jego wspomnienia, w których wspomina również Eisenlohra, zostały opublikowane pośmiertnie: A. Potocki, *Master of Lancut. The memoirs of count Alfred Potocki*, London 1959.

51 Zob. AIPN Kr 502/1408, Akta w sprawie przeciwko: Georg Eisenlohr, s. 35, meldunek z 7.12.1945, k. 4–6 i oraz s. 60, meldunek z 16.06.1946, k. 2.

52 „[...] odwiedził mnie również landrat Eisenlohr, który nakreślił plany rozwoju rolnictwa, które zapewniłyby chłopom pracę i złagodziły ich biedę. Wysłuchałem go z kamiennym sercem i nie skomentowałem; a on zaczął narzekać, że nie może dogadać się z chłopami, którzy opuszczają swoje wioski i tworzą bandy, by przeciwstawić się prawu. Ta wiadomość rozgrzała moje serce” (A. Potocki, *Master of Lancut. The memoirs of count Alfred Potocki*, London 1959, s. 257). Pomimo negatywnej oceny, wydaje się niezwykle, że hrabia wymienia Eisenlohra z imienia i nazwiska jako jedyne Niemca poza głównie arystokratycznymi generałami Wehrmachtu kwaterującymi w jego zamku, których postrzegał jako mających inny status niż burżuazyjny starosta. W każdym razie przywołane tu uwagi Eisenlohra wydają się zgodne ze wszystkim, co o nim wiemy.

53 Zob. AIPN BU 2535/876, Akta personalne Georga Eisenlohra, k. 127–130; Bundesarchiv Berlin, dawne NS-Archiv VBS 1036 (R 102), nr 1094. Oficjalna nominacja nastąpiła w czerwcu, praktycznie w tym samym czasie, co odejście jego poprzednika Ferdinanda Wolsegera. Zob. *Das Diensttagebuch...*, s. 506. Sam Eisenlohr podkreślał po wojnie, że nie ubiegał się o nowe stanowisko, a nawet sprzeciwiał

Beglaubigte Abschrift.

Im Namen
des
Deutschen Volkes
ernenne ich
den Landrat
Dr. Georg E i s e n l o h r
zum Vizegouverneur.

Ich vollziehe diese Urkunde in der Erwartung,
dass der Ernannte getreu seinem Diensteide
seine Amtspflichten gewissenhaft erfüllt und
das Vertrauen rechtfertigt, das ihm durch diese
Ernennung bewiesen wird. Zugleich sichere ich
ihm meinen besonderen Schutz zu.

Führer - Hauptquartier, den 12. Januar 1943

Der Führer
gez. Adolf Hitler

(grosses Reichssiegel)

gez. Bühler
in Vertretung
des Generalgouverneurs

gez. Pfundtner
in Vertretung
des Reichsministers des Innern

Mit der Urschrift gleichlautend:
Krakau, den 12. Februar 1943

H. Heine
Justizinspektor

Kopie aus dem Bundesarchiv

4. Mianowanie
Eisenlohra
na stanowisko
wiceguberna-
tora 12 stycznia
1943 roku przez
Adolfa Hitlera
(kopia) (Bunde-
sarchiv Berlin,
dawne NS-Ar-
chiv VBS 1036
(R 102), nr 1094
[58]).

dr. Richarda Wendlera (1898–1972), a od 1943 roku nosił tytuł zastępcy gubernatora⁵⁴. Wendler, spowinowacony z Himmlerem przez swoją siostrę, był do pewnego stopnia postacią zagadkową w Generalnym Gubernatorstwie z jej strukturalnymi konfliktami między SS a administracją cywilną, tj. między Himmlerem a Frankiem. Udało mu się uniknąć po roku 1945 ukarania, co mogło czekać go jako byłego gubernatora Krakowa i Lublina, zaangażowanego w liczne zbrodnie nazistowskie⁵⁵. W swoich zeznaniach Eisenlohr wielokrotnie wspominał o bardzo złych relacjach z tym przełożonym (do 1943 roku)⁵⁶. Jednak to Brigadeführer SS Wendler wystawił mu niezwykle pozytywną ocenę: „Od 10 lutego 1942 r. miałem okazję dokładniej ocenić zdolności, efektywność i pracowitość starosty dr Eisenlohra i mogę tylko powiedzieć, że jestem niezmiernie szczęśliwy, że znalazłem w jego osobie tak doskonałego szefa urzędu, tak że jego przyspieszony awans jest więcej niż zasadny”⁵⁷. Awansowi towarzyszyło przyznanie Medalu za Zasługi Wojenne oraz mianowanie na stanowisko wicegubernatora z pensją radcy ministerialnego. Biuro personalne NSDAP nie zgłosiło „żadnych zastrzeżeń z politycznego punktu widzenia”.

Eisenlohr przeniósł się do Krakowa i zamieszkał w niemieckiej dzielnicy przy Parku Krakowskim⁵⁸. W tym czasie jego gospodarstwem zajmowała

się przeniesieniu do Krakowa. Por. AIPN Kr 502/1408, Akta w sprawie przeciwko: Georg Eisenlohr, s. 33. Jednak akta personalne nie zawierają na to dowodów, w przeciwieństwie do planowanego przeniesienia do Lublina w 1939/1940.

54 Kopia podpisanego przez Hitlera listu nominacyjnego z 12 stycznia 1943 roku znajduje się w Bundesarchiv Berlin, dawne NS-Archiv VBS 1036 (R 102), nr 1094; zob. także AIPN BU 2535/876, Akta personalne Georga Eisenlohra, k. 134 oraz HStA Stuttgart, E 151/21 Bü 183, s. 158n.

55 Por. B. Musiał, *Deutsche Zivilverwaltung...*, s. 39, 78, 398; R. Seidel, *Deutsche Besatzungspolitik in Polen...*, s. 50; M. Roth, *Herrenmenschen...*, s. 252.

56 Zob. AIPN Kr 502/1408, Akta w sprawie przeciwko: Georg Eisenlohr, s. 32n, 39, 47–49.

57 Bundesarchiv Berlin, dawne NS-Archiv VBS 1036 (R 102), nr 1094, pismo Wendlera z 18.05.1942. To również Wendler zaproponował przyznanie Orderu Zasługi za Wojnę i połączył go z pochwałą.

58 Mieszkanie Eisenlohra przy Parkstraße 2/6 znajdowało się niedaleko budynku rządowego na północny zachód od krakowskiego Starego Miasta, przy dzisiejszej ulicy Szymanowskiego (uprzejma informacja od dr Anny Czocher, Kraków, 23.11.2020). Na temat powstawania niemieckich dzielnic mieszkaniowych zob. także: *Das Diensttagebuch...*, s. 20.

się najmłodsza siostra Helene, a czasami prawdopodobnie także siostrzenica Inge. Władysław Assner, który opiekował się tym budynkiem jako dozorca, był najwyraźniej w dobrym kontakcie z niemieckimi mieszkańcami i udało mu się za pośrednictwem Eisenlohra wyciągnąć swojego znajomego, Kowalika, z niemieckiego obozu pracy⁵⁹.

Frapująca gotowość do pomocy poszczególnym Polakom, dostrzegalna nie tylko w tym przypadku, równoważona była jego widocznymi związkami z ludźmi, takimi jak wyjątkowo okrutny esesman i gubernator Wendler, czemu Eisenlohr później zaprzeczył. Wypowiedź Eisenlohra na „odprawie służb” z generalnym gubernatorem 18 czerwca 1942 roku dowodzi, że nie zawsze był on w stanie lub chciał uniknąć coraz bardziej radykalnej logiki administracji okupacyjnej na swoim eksponowanym stanowisku administracyjnym. W związku z rosnącą liczbą robotników budowlanych, którzy uchylali się od obowiązku pracy poprzez ucieczkę, apelował o ich rozstrzelanie jako dezertów w celu odstraszenia od podobnych prób⁶⁰. Wkrótce zaczęto mówić o jego dalszym wykorzystaniu służbowym. Na początku października 1942 roku wspomniano nawet o przydzieleniu mu roli osobistego doradcy Hansa Franka⁶¹. Nigdy jednak do tego nie doszło. Możliwe, że takie rozważania spowodowane były „walką prawną” Franka z SS i Gestapo, w której pomagał mu także Eisenlohr, co zostało ujawnione w raporcie rozliczeniowym z lata 1942 roku⁶².

Wendler został zastąpiony na kilka miesięcy 1943 roku przez Ludwiga Losackera, który mógł już pochwalić się karierą administracyjną w berlińskim Ministerstwie Spraw Wewnętrznych oraz w dystryktach lubelskim i galicyjskim. Podobnie jak Wendlerowi, jemu również udało się uniknąć skazania po wojnie. Dzięki zręcznej argumentacji i ukrywaniu

59 Zob. AIPN Kr 502/1409, Akta w sprawie przeciwko: Georg Eisenlohr, s. 50–52.

60 Por. *Das Diensttagebuch...*, s. 512; K. Pospieszalski, *Nazistowskie „prawo” okupacyjne w Polsce...*, s. 474. Na temat rocznej polskiej służby budowlanej utworzonej w 1940 roku, która była porównywalna do Służby Pracy Rzeszy zob. tamże, s. 397n oraz M. Wenzel, *Ausbeutung vor der Vernichtung...*, s. 47–50.

61 Por. *Das Diensttagebuch...*, s. 567–568.

62 Por. *Das Diensttagebuch...*, s. 552–560, Eisenlohr na s. 557. „Walka prawna” odnosi się do nieudanej próby prawnika Franka, aby potwierdzić jego poglądy konstytucyjne, które opierały się na „starych germańskich zwyczajach”, przeciwko coraz silniejszej władzy SS i Gestapo, oderwanej od norm prawnych. Doprowadziło to nawet do tego, że Hitler odrzucił ofertę Franka dotyczącą rezygnacji ze stanowiska Generalnego Gubernatora.

obciążających faktów, Losacker zdołał nawet zapewnić sobie zwolnienie z internowania w Dachau i decyzję Polskiej Misji Wojskowej o odstąpieniu od ekstradycji⁶³. Argumenty Losackera są uderzająco podobne do późniejszych oświadczeń Eisenlohra, więc można śmiało założyć znowę, ponieważ obaj byli internowani w Dachau w 1947 roku. W tym czasie Losacker opisał swojego współwięźnia, którego poznał już w roli starosty, jako „południowoniemieckiego urzędnika administracyjnego o najlepszym charakterze”⁶⁴ i potwierdził konflikty Eisenlohra z SS, a zwłaszcza z Wendlerem. Ważne jest jednak, aby zdać sobie sprawę, że osobista strategia obrony Losackera uwypuklała konflikt między administracją cywilną a władzami SS i policji.

Z pewnością istnieją dowody na to, że Eisenlohr nie do końca spełnił oczekiwania przedstawicieli władz dystryktu. Pod koniec listopada 1943 roku gubernator Kurt von Burgsdorff, który zastąpił Losackera, dał do zrozumienia sekretarzowi stanu w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych Rzeszy, Stuckartowi, że w opinii sekretarza stanu Bühlera Eisenlohr „pomimo swoich zasług jako starosty powiatowego Jarosław i pomimo jego całkowicie zadowalającego profilu osobistego, nie nadaje się na dłuższą metę na stanowisko szefa urzędu i zastępcy gubernatora”, ponieważ brakuje mu „niezbędnej energii, obycia i determinacji”⁶⁵.

Co mogło się wydarzyć? Pozostają tylko przypuszczenia. W Generalnym Gubernatorstwie niepowodzenia na froncie wschodnim, nasilający się ruch partyzancki i coraz większe zapotrzebowanie na dostawy zboża oraz siłę roboczą dla Rzeszy doprowadziły do zwiększenia napięcia społecznego. W samej administracji krytykowano metody rekrutacji siły roboczej, naturalnie wywołujące oburzenie wśród ludności: otaczano kina i na miejscu pakowano ludzi do wagonów⁶⁶. W szczególności niedożywienie (polskiej) ludności miejskiej było tak duże, że zimą 1942/1943 roku pisano wprost: „Mamy ewidentną klęskę głodu”⁶⁷. Walka z partyzantami przyniosła wszystkim stronom doświadczenie skrajnego okrucieństwa. Sam

63 Por. M. Roth, *Herrenmenschen...*, s. 292–300, ale bez uwzględnienia krakowskiej kadencji w 1943 roku.

64 AIPN Kr 502/1408, Akta w sprawie przeciwko: Georg Eisenlohr, s. 127–128, zeznanie Losackera, Dachau, 20.05.1947.

65 AIPN BU 2535/876, Akta personalne Georga Eisenlohra, k. 154.

66 Por. *Das Diensttagebuch...*, s. 588.

67 *Das Diensttagebuch...*, s. 592, także R. Bräu, *Die Plünderung Polens...*, s. 275–276.

Eisenlohr fatalnie wspominał przypadek rozstrzelania gości weselnych⁶⁸. Czy wicegubernator był właściwym człowiekiem w tej sytuacji? Najwyraźniej nie. Na tym tle von Burgsdorff, jak wspomniano powyżej, próbował się go pozbyć⁶⁹. Po raz kolejny pojawiło się jednak pytanie, co zrobić z urzędnikiem państwowym, który również coraz bardziej podupadał na zdrowiu. Według oceny von Burgsdorffa Eisenlohr prawdopodobnie mógłby ponownie przyjąć stanowisko starosty, nawet jeśli oznaczałoby to oczywistą degradację. Po długim odsunięciu na boczny tor Eisenlohr w końcu sam o to poprosił, choć zdecydowanie wolałby wrócić na stanowisko starosty w stronach rodzinnych. Faktycznie wysłano z Berlina propozycje, ale jasne było, że Reutlingen, gdzie Eisenlohr wciąż miał swój dom, nie wchodzi w rachubę⁷⁰.

68 Francuskim śledczym wspomina o masakrze dokonanej przez esesmanów pod koniec czerwca 1943 roku w majątku Horodyńskich w powiecie rzeszowskim. Rzeczono strzelano stamtąd do Niemców, ale w rzeczywistości były to prawdopodobnie strzały oddane z okazji wesela. Zginęła para młoda i kilku gości (AIPN Kr 502/1408, Akta w sprawie przeciwko: Georg Eisenlohr, s. 38, meldunek z 7.12.1945), zob. też tamże s. 123–124. Według polskich publikacji niemiecki atak na majątek i przyjęcie weselne rozpoczął się o godz. 21.00 wieczorem. Nie może być zatem mowy o strzałach radości, tym bardziej, że nie jest to tradycją na weselach. Była to raczej strategia obronna SS uzasadniająca rozlew krwi, który spowodowali 19 nieuzbrojonych osób, w tym 13 kobiet i dwoje dzieci zostało zastrzelonych przez SS pod dowództwem Ehlersa na weselu przyjaciół ziemianina Zbigniewa Horodyńskiego 24 czerwca 1943 roku o godz. 21.00 w Zbydniowie. Tylko dwóm synom Horodyńskiego udało się ukryć na strychu i doczekać następnego dnia, aby uciec. Inicjatorem tego napadu był obywatel Rzeszy Niemieckiej Martin Fuldner, „powiernik” różnych wywłaszczonych majątków w okolicy, w tym majątku książąt Lubomirskich w Charzewicach, gdzie Fuldner mieszkał z rodziną. Fuldner był odpowiedzialny za grabież majątku wspólnie z SS. Trybunał Polskiego Państwa Podziemnego skazał go na karę śmierci. Egzekucji dokonali żołnierze warszawskiego Kedywu Armii Krajowej (13.10.1943). Por. S. Zabierowski, *Rzeszowskie pod okupacją hitlerowską*, Warszawa 1975, s. 224–234.

69 Jest to również powtórzona relacja Eisenlohra (AIPN Kr 502/1408, Akta w sprawie przeciwko: Georg Eisenlohr, s. 35 i 55), zob. także przypis 118. Odniesienia również w: *Das Diensttagebuch...*, s. 767.

70 Korespondencja między von Burgsdorffem a Ministerstwem Spraw Wewnętrznych styczeń–luty 1944 r. zob. AIPN BU 2535/876, Akta personalne Georga Eisenlohra, k. 144–158.

5. Eisenlohr
zgłasza objęcie
urzędu Kre-
ishauptmanna
w Przemyślu,
11 kwietnia 1944
roku (Bundesar-
chiv Berlin [16]).

GENERALGOUVERNEMENT
Distrikt Krakau
Der Kreishauptmann
in Przemyśl

Aktenzeichen Pr. E/LA
(Bei der Antwort angeben)

Przemyśl, den 11. April 1944
Fernsprecher 151-155

KONTEN: Emissionbank in Przemyśl
Postcheckamt Warschau Nr. 1074
Kreispfortasse in Przemyśl Nr. 145

Generalgouvernement
Der Gouverneur des Distrikts Krakau
Präsidialbüro
Empf.: 14.4.44
A.: Pr. E/LA Bf.: 6

An
den Gouverneur des Distrikts Krakau
Herrn Unterstaatssekretär Dr. von Burgsdorff

in Krakau

Herr Unterstaatssekretär!

Ich melde, dass ich auftragsgemäss die Führung der
Kreishauptmannschaft Przemyśl mit dem heutigen Tage
übernommen habe.

Vizegouverneur.

Handwritten notes:
1) Am 8.5.44
3) 3 d. H.
17.4.

5 kwietnia 1944 roku Eisenlohr ogłosił swój rychły powrót do służby w Przemyślu nad Sanem, ulegając złudnej nadziei, że front na wschodzie ponownie się ustabilizował⁷¹. List sprawia wrażenie niemal fatalistycznego, gdyż Eisenlohr nie ukrywa swoich problemów zdrowotnych, a mimo to chce powrócić do czynnej służby, by „położyć kres wyczerpującemu stanowi beczynnego oczekiwania”⁷². Faktycznie 11 kwietnia poinformował, że „zgodnie z rozkazem objął stanowisko starosty w Przemyślu”⁷³.

W obliczu szybko załamującego się na przełomie czerwca i lipca 1944 roku centralnego odcinka frontu wschodniego był to jednak tylko krótki epizod. Z pomocą Baudienstu zorganizowano prace nad wałem wschodnim wzdłuż Sanu⁷⁴, ale na próżno: 27 lipca Eisenlohr musiał złożyć generalnemu gubernatorowi raport o sytuacji w mieście w związku z wycofywaniem się ludności niemieckiej⁷⁵, w połowie sierpnia był już z powrotem w Krakowie. W tym momencie dostrzegł okazję do pożegnania się z Generalnym Gubernatorstwem. 21 sierpnia składa podanie o urlop, który chciał wykorzystać w rodzinnej Wirtembergii. Załącza zaświadczenie

71 „Moje rozmieszczenie w Przemyślu [...] w ostatnich dniach było w dużej mierze zdeterminowane rozwojem sytuacji na południu frontu wschodniego. Istnieją powody, by sądzić, że dalszy odwrót frontu w kierunku zachodnim nie może być już uważany za poważny” (Bundesarchiv Berlin, dawne NS-Archiv VBS 1036 (R 102), nr 1094, pismo z 5.04.1944).

72 Tamże: w jednym ze swoich raportów z 1945 roku Eisenlohr uzasadniał ten krok tym, że nie chce dopuścić do tego, aby doświadczenie, które zdobył przez cztery i pół roku, stało się „bezwartościowe”. Zob. AIPN Kr 502/1408, Akta w sprawie przeciwko: Georg Eisenlohr, s. 60. Natomiast interesująca jest współczesna ocena Burgsdorffa z 29 stycznia 1944 roku: „Właściwie zamierza się przenieść go [Eisenlohra] do Przemyśla na stanowisko starosty powiatowego. On jednak nie bardzo będzie chciał tam iść, chociaż ten powiat jest w tej chwili chyba najważniejszy w moim dystrykcie” (AIPN BU 2535/876, Akta personalne Georga Eisenlohra, k. 157).

73 Bundesarchiv Berlin, dawne NS-Archiv VBS 1036 (R 102), nr 1094. Pismo nominacyjne od sekretarza stanu Bühlera nosi datę 27 kwietnia 1944 r. Zob. AIPN BU 2535/876, Akta personalne Georga Eisenlohra, k. 159.

74 Tak też Eisenlohr w swoim raporcie z 7.12.1945, s. 12 (AIPN Kr 502/1408, Akta w sprawie przeciwko: Georg Eisenlohr, s. 116). W wyroku wydanym w 1948 roku Eisenlohr został jednak uniewinniony od osobistej odpowiedzialności za tę pracę przymusową. Zob. AIPN Kr 502/1409, s. 155n. W swoich zeznaniach podkreślił, że prace zostały zlecone i wykonane przez władze dystryktu we współpracy z SS. Zob. AIPN Kr 502/1408, s. 39.

75 Por. *Das Diensttagebuch...*, s. 893.

o problemach z sercem i krążeniem. Von Burgsdorff – co nie jest zaskoczeniem po tym, co wydarzyło się wcześniej – krótko odnotowuje przychylne „tak”⁷⁶. I podczas gdy Berlin wciąż rozważał tymczasowe przeniesienie go do Gablonz w Sudetach, Eisenlohr niezwłocznie telegrafował do Stuttgartu, sondując, czy znajdzie się dla niego odpowiednie stanowisko w Münsingen⁷⁷.

Po raz kolejny w Münsingen

Gdy pod koniec lipca 1944 roku Eisenlohr przebywał w Przemyśle, będąc świadkiem załamania się frontu wschodniego, prawdopodobnie dowiedział się, że jego następca Richard Alber został zwolniony ze stanowiska starosty w Münsingen. Ten ostatni sporządził notatki na marginesie wydania gazety Stuttgarter NS-Kurier i skomentował jej treść jako „nonsens”. Alber miał również napisać: „naród niemiecki jest uważany za tak głupi, że nadal wierzy w takie bzdury”. Ponieważ gazeta z adnotacjami krążyła w administracji okręgowej, pracownicy zwrócili na nią uwagę. Alber został również oskarżony o słuchanie londyńskiego radia i rozpowszechnianie w rozmowach treści „wrogich audycji”. Z tych powodów gauleiter Wilhelma Murr wyrzucił go z partii dzień po zamachu pułkownika Stauffenberga na Hitlera. Tego samego dnia otrzymał dymisję ze stanowiska starosty od ministra spraw wewnętrznych Wirtembergii Schmidta, który zabronił Alberowi dalszego pełnienia obowiązków służbowych. Następnie uciekł on do Szwajcarii, naprowadzając Gestapo na mylny trop rzekomego samobójstwa. Przejęcie jego obowiązków służbowych powierzono początkowo staroście Knöpflemu z Reutlingen⁷⁸. W dniu 7 września 1944 roku Georgowi Eisenlohrowi powierzono obowiązki zastępcy w urzędzie administracji dystryktu Münsingen. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych Wirtembergii zarządziło przekazanie urzędu 22 września z mocą wsteczną. Oprócz tytułu „starosty”, Eisenlohr nadal przywiązywał wagę do posiadania tytułu „wicegubernatora”⁷⁹.

76 Zob. Bundesarchiv Berlin, dawne NS-Archiv VBS 1036 (R 102), nr 1094.

77 Zob. AIPN BU 2535/876, Akta personalne Georga Eisenlohra, k. 166–169; HStA Stuttgart, E 151/21 Bü 183, Bl. 167.

78 Por. T. Schnabel, *Württemberg zwischen Weimar und Bonn 1928–1945/46*, Stuttgart 1986, s. 340n; M. Ruck, *Kollaboration – Loyalität – Resistenz*, w: *Formen des Widerstandes im Südwesten 1933 bis 1945*, Hrsg. T. Schnabel, Stuttgart 1994, s. 142n.

79 Zob. Kreisarchiv Reutlingen, M 26 nr 48, Personalakte von Georg Eisenlohr.

W Münsingen sprawy administracyjne zeszły na dalszy plan wobec wydarzeń wojennych. W listopadzie 1944 roku dywizja Rosyjskiej Armii Wyzwoleńczej generała Andrieja Własowa została rozmieszczona na tamtejszym poligonie. Przez długi czas w regionie nie dochodziło do żadnych działań wojennych. Zamiast tego ludność opiekowała się eskadrami bombowców, które były w drodze do większych miast. W miarę zbliżania się wroga mieszkańcy szybko zdali sobie sprawę, że zbrojna obrona rodzinnych miast nie ma sensu. W drugiej połowie kwietnia 1945 roku Francuzi i Amerykanie wkroczyli do powiatów Reutlingen i Münsingen, a ostatni niemieccy żołnierze uciekli na południe⁸⁰. Alianci szybko zaczęli usuwać osoby na stanowiskach publicznych, które wydawały się podejrzanе o współpracę z nazistami. Dotknęło to również Eisenlohra. 14 lipca 1945 roku dyrektor spraw wewnętrznych francuskiej strefy okupacyjnej Fritz Ulrich (SPD) poinformował go o natychmiastowym, ale tymczasowym zwolnieniu i zakazał mu wywierania jakiegokolwiek wpływu na sprawy urzędowe i wchodzenia do biura. Ponadto jego wynagrodzenie zostało zawieszone z mocą wsteczną od 1 lipca 1945 roku i został poinformowany, że jego majątek jest zamrożony przez administrację wojskową. Do listu dołączono kwestionariusz tejże administracji dotyczący jego narodowo-socjalistycznej przeszłości⁸¹.

Podczas swojego pobytu w Polsce Eisenlohr utrzymywał także mieszkanie w Reutlingen. Po nalocie w styczniu 1945 roku zostało ono zniszczone, a on sam znalazł prowizoryczne zakwaterowanie w sąsiednim budynku⁸². Na początku września Eisenlohr został tam odwiedzony przez dwóch francuskich żandarmów i przewieziony do Münsingen na przesłuchanie. Piątego dnia aresztowania został przewieziony do urzędu powiatowego, gdzie starosta Alber oskarżył go o zadenuncjowanie jego osoby i wyraził wobec niego swoją najgłębszą pogardę. Został on zabrany

80 Na temat końca wojny w Münsingen zob. R. Deigendesch, *Der Krieg rückt näher. Münsingen und die Region vor dem Kriegsende*, w: *Das Ende des Zweiten Weltkrieges und die Besatzungszeit in Münsingen und in den Stadtteilen*, Schriftenreihe Stadtarchiv Münsingen, Bd. 4, Münsingen 1995, s. 12–25.

81 Zob. StA Sigmaringen, Wü 65/20 T 3 nr 2340, akta personalne, pismo dyrektora Ulricha do Eisenlohra, 14.07.1945.

82 Zob. Kreisarchiv Reutlingen, R 34 nr 610, wojenne szkody majątkowe dr. Georga Eisenlohra.

z powrotem do aresztu bez możliwości zajęcia stanowiska wobec tych zarzutów, a ostatecznie przywieziony do Reutlingen i uwolniony⁸³.

W lutym 1946 roku obradowały komisje śledcze, mające na celu oczyszczenie administracji z wpływów narodowosocjalistycznych w starostwach Münsingen i Reutlingen. Obie komisje doszły do wniosku, że Eisenlohr nie jest już akceptowalny w służbie cywilnej i zaproponowały zwolnienie go bez wynagrodzenia. Warto zwrócić uwagę na powody podane przez komisję w Münsingen, która potwierdziła, że jego postawa polityczna nie budziła zastrzeżeń aż do 1937 roku. Jednak po powrocie z Polski latem 1944 roku aż do końca służby miał aktywnie wspierać narodowy socjalizm⁸⁴. Postępowanie izby sądowej z 28 lutego 1947 roku potwierdziło ustalenia komisji. Eisenlohr został uznany za winnego w rozumieniu § 2 ust. 1 nr 3 przepisów o weryfikacji politycznej. Orzeczono następujące środki: 1. zwolnienie z pracy bez prawa do wynagrodzenia oraz 2. pozbawienie praw politycznych na okres pięciu lat. Uzasadnienie wyroku było następujące:

Osoba ta wstąpiła do NSDAP w maju 1933 roku. Wstępując do partii tak wcześnie, dał zły przykład i w pewnym sensie przyczynił się do konsolidacji systemu. Od października 1939 roku do sierpnia 1944 roku był starostą i wicegubernatorem dystryktu krakowskiego. Po powrocie z Polski latem 1944 roku do końca aktywnie działał w NSDAP. Fakt ten stawia go w sytuacji obciążonego politycznie. Zgodnie z obowiązującymi wytycznymi nie może sprawować funkcji w administracji⁸⁵.

Prawnik Eisenlohra, Martin Löffler, odwołał się od tej decyzji i zażądał, aby Eisenlohr został sklasyfikowany jako bierny zwolennik aparatu władzy narodowosocjalistycznej. Argumentację tę mieli poprzeć liczni świadkowie. Ponieważ jednak w tym momencie Eisenlohr został już poddany ekstradycji do Polski, a Löffler uznał, że osobista obecność jego klienta

83 Zob. StA Sigmaringen, Wü 13 T 2 nr 1401/96, list Eisenlohra do burmistrza Kalbfell, 4.02.1946.

84 Zob. StA Sigmaringen, Wü 13 T 2 nr 1401/96, orzeczenie komisji śledczej powiatu Münsingen z 7.02.1946.

85 StA Sigmaringen, Wü 13 T 2 nr 1401/96, wyrok.

jest niezbędna do podjęcia dalszych kroków, nie doszło do kolejnego przesłuchania⁸⁶.

Świadectwa różnych znających go osób charakteryzują Eisenlohra jako biernego współpracownika aparatu władzy. Według jego poprzednika na stanowisku starosty Münsingen, Bartha, „w żaden sposób nie był on reprezentantem nazistowskiego reżimu”⁸⁷. Hermann Renz z Reutlingen podkreślił jego humanitarne zachowanie w okresie sprawowania urzędu i powiedział, że jako starannie sprawujący swą funkcję urzędnik państwowy działał dla dobra społeczeństwa i „nigdy nie pozwolił sobie na uleganie wpływowi politycznym”⁸⁸. Muzyk kościelny profesor Hermann Keller wydał krótkie „poświadczenie przyzwoitego postępowania”, w którym podkreślił, że Eisenlohr był daleki od światopoglądu narodowosocjalistycznego i że zakłada, iż „nie miał wiedzy o brutalnych czynach systemu”⁸⁹.

W szczególności spór z przywódcą okręgu Reinholdem Schrage miał teraz przysłużyć się obronie Eisenlohra. Były urzędnik budowlany Ludwig Bückle, a w momencie śledztwa szef pomocniczej żandarmerii wojskowej w Münsingen, zeznał, że Eisenlohr nie chciał ugiąć się przed władzą partyjną Schragego⁹⁰. Friedrich Heller, niegdyś bliski współpracownik Eisenlohra w starostwie powiatowym, również stwierdził, że ten chronił go tak długo, jak to było możliwe przed atakami partii, pomimo jego negatywnego nastawienia do NSDAP, odmowy wstąpienia do organizacji nazistowskich i odmowy posługiwania się hitlerowskim pozdrowieniem. Kiedy w końcu musiał zrezygnować ze służby cywilnej z powodu nacisków partii, Eisenlohr pomógł mu budować inną ścieżkę kariery zawodowej⁹¹.

Francuskie śledztwo w Reutlingen i uwięzienie

Niezależnie od powyższego, w 1946 roku w Reutlingen rozpoczęły się dochodzenia prowadzone przez Urząd do spraw ścigania zbrodni wojennych i nazistowskich [Bureau d'enquêtes et de recherches des Crimes de guerre]. Na jego czele stanął kapitan Tresnel, doświadczony śledczy,

86 Zob. StA Sigmaringen, Wü 13 T 2 nr 1401/96, Martin Löffler do Spruchkammer I ds. czystek politycznych w Tybindze-Lustnau, 8.06.1948.

87 StA Sigmaringen, Wü 13 T 2 nr 1401/96, oświadczenie Bartha, 6.07.1946.

88 StA Sigmaringen, Wü 13 T 2 nr 1401/96, oświadczenie Renza, 26.01.1946.

89 StA Sigmaringen, Wü 13 T 2 nr 1401/96, oświadczenie Kellera, 29.01.1946.

90 Zob. StA Sigmaringen, Wü 13 T 2 nr 1401/96, oświadczenie Bücklego, 28.11.1945.

91 Zob. StA Sigmaringen, Wü 13 T 2 nr 1401/96, oświadczenie Hellera, 16.10.1946.

który po wyzwoleniu obozu koncentracyjnego w Dachau odegrał rolę w dochodzeniu w sprawie zabójstwa tamże francuskiego generała. Teraz nie chodziło już tylko o stosunek Eisenlohra do narodowego socjalizmu, ale przede wszystkim o jego rolę w Generalnym Gubernatorstwie. Można przyjąć, że te wczesne dochodzenia zostały zainicjowane przez Francuzów. Choć polskie władze starały się środkami prawnymi zbadać zbrodnie nazistowskie wkrótce po zakończeniu wojny, dopiero w 1946 roku odpowiednie polskie attachaty wojskowe złożyły wnioski o ekstradycję do alianckich mocarstw okupacyjnych. Oznaczało to, że przesłuchania w Reutlingen były prawdopodobnie początkowo nadal częścią dochodzeń, które w tym samym czasie, co procesy norymberskie, były skierowane przeciwko podejrzanym o mniejszym znaczeniu w odpowiednich strefach okupacyjnych. Francuski rząd wojskowy utworzył w tym celu sąd [Tribunal Général] w Rastatt, gdzie w latach 1946–1953 osądzono ponad 2 tysiące oskarżonych, tak że „Mannheimer Morgen” pisał nawet o „Norymberdze francuskiej strefy okupacyjnej”. Francja była jednak przygotowana na wydanie oskarżonych w przypadku wniosków o ekstradycję, na przykład z Polski, ponieważ jej własne sądownictwo miało przede wszystkim zajmować się przestępstwami, które miały miejsce w jej własnej strefie wpływów.

Pomimo szeregu „świadectw moralności”, w większości wystawionych przez niebudzących wątpliwości świadków, którzy potwierdzali rzetelne postępowanie Eisenlohra i – na ile to było możliwe dla urzędnika – jego dystans wobec nazistowskiego reżimu, Tresnel kazał przewieźć Eisenlohra do politycznego obozu więziennego w Reutlingen. Ponadto w międzyczasie wpłynął polski wniosek o wszczęcie śledztwa. Wydaje się, że w czerwcu 1946 roku dochodzenie dobiegło końca i należało teraz ustalić dalsze kroki. W piśmie z 16 lipca 1946 roku polski oficer łącznikowy dla strefy francuskiej został zapytany, czy Eisenlohr powinien zostać poddany ekstradycji. Na decyzję nie trzeba było długo czekać. Kapitan Pęczalski w Baden-Baden natychmiast wysłał wniosek o jego przekazanie.

Opóźnienia były spowodowane stanem zdrowia Eisenlohra, który od pewnego czasu był krytyczny. Po poważnych problemach, które rozwinęły się podczas jego uwięzienia w obozie Reutlingen, musiał przejść w szpitalu okręgowym operację. Jego адвокат Willibald Völker, któremu w międzyczasie powierzono sprawę, próbował uzyskać zwolnienie z kary pozbawienia wolności, powołując się na szereg innych świadków obrony, z których niektórzy zostali sprowadzeni przez siostrę Eisenlohra, Helene, mogących zeznawać na temat jego działalności w Polsce, a także na zaświadczenia lekarskie. Akta odnotowują przerwę

między lutym a czerwcem 1947 roku, kiedy to Eisenlohr przebywał już w areszcie ekstradycyjnym w Dachau. Nie jest jasne, dlaczego wrócił znów do Reutlingen – najwyraźniej z tymczasowym pobytem w Baden-Baden⁹². W każdym razie 22 lipca został stamtąd przekazany polskiemu przedstawicielstwu przy rządzie wojskowym w Baden-Baden. Kolejny zachowany dokument odnotowuje jego pierwsze przesłuchanie przez polskiego oficera w dniu 31 lipca 1947 roku, prawdopodobnie w Krakowie.

Oskarżenie i proces w Krakowie

W Polsce większość postępowań przeciwko niemieckim oskarżonym była prowadzona przez sądy okręgowe, a śledztwa prowadzili miejscowi prokuratorzy. Sprawa Eisenlohra z oczywistych względów była rozpoznana w Krakowie. Zanim prokurator wydał nakaz aresztowania i wszczął śledztwo, miało minąć ponad pół roku. Świadcami były osoby z różnych miejsc oddelegowania Eisenlohra, aby uzupełnić ustalenia francuskich dochodzeń wstępnych. W marcu w Nowym Targu przesłuchano urzędnika Jana Stanka, a we wrześniu kolejnych świadków w Jarosławiu, Przemysłu i Krakowie. Rezultat musiał być dla prokuratora rozczarowujący: mało kto miał jakiegokolwiek pogłębione informacje na temat oskarżonego, a niektórzy wprost twierdzili, że nawet go nie znali. Co więcej: jak już wspomniano, wyszła na jaw sprawa z Krakowa, w której wicegubernator stanął w obronie robotnika przymusowego wywiezionego do Niemiec, oraz inna z Jarosławia, w której kazał ostrzec urzędniczkę szkolną przed donosicielami. Wobec zniszczeń spowodowanych przez nacierającą Armię Czerwoną można było spodziewać się niewielu obciążających dokumentów; w aktach procesu znalazło się tylko kilka dokumentów z początkowego okresu działalności Eisenlohra jako starosty powiatowego w Nowym Targu w 1940 roku.

Podstawą prawną oskarżenia był dekret sierpniowy z 1944 roku, w którym polski rząd tymczasowy powołany przez Stalina nakazał ściganie niektórych przestępstw popełnionych podczas okupacji. Istotne dla sprawy Eisenlohra były nowelizacje dekretu sierpniowego, które m.in. stawiały przed sądem osoby wyłącznie za przynależność do „organizacji przestępczych” oraz osoby zajmujące stanowiska w niemieckiej administracji cywilnej w Generalnym Gubernatorstwie, od naczelników miast

92 Według siostry Eisenlohra Helene. Zob. Bundesarchiv Koblenz, B 305/5069, Georg Eisenlohr, list z 18.11.1950. Mogła jednak nie pamiętać dokładnej kolejności zdarzeń.

i powiatów wzywał. W przeciwieństwie do postępowań wszczynanych przez reżim komunistyczny przeciwko zwolennikom polskiego rządu na uchodźstwie, polskie sądy generalnie uznawały przestrzeganie zasad państwa prawa, nawet według zachodnich standardów. Wśród ponad 1800 oskarżonych urzędnicy administracji cywilnej stanowili bardzo niewielką grupę 74 osób – mniejszą nawet niż starostowie. Biorąc pod uwagę problemy organizacyjne i kadrowe organów ścigania opisane przez polsko-niemieckiego historyka Bogdana Musiała, można wręcz uznać, że Eisenlohr miał pecha, że w końcu musiał stanąć przed sądem, zwłaszcza w świetle nikłych dowodów osobistej odpowiedzialności za zbrodnie okupacyjne. Po postawieniu przed sądem należało się jednak spodziewać drastycznych kar, z karą śmierci włącznie. Na przykład latem 1948 roku w Krakowie odbył się proces byłego sekretarza stanu Josefa Bühlera, zastępcy Franka, który zakończył się wyrokiem śmierci; rok później Ernst Böpple⁹³, urodzony w Betzingen koło Reutlingen i o rok starszy od Eisenlohra, również został skazany na śmierć.

Równolegle do procesu Bühlera prokurator sporządził akt oskarżenia przeciwko Eisenlohrowi. Skupiono się na rekrutacji polskich robotników przymusowych, rejestracji Żydów do pracy przymusowej na terenie Polski i ich przesiedlaniu do gett, przymusowym przesiedlaniu Polaków z terenów wykorzystywanych do celów wojskowych i wreszcie na samej przynależności do NSDAP jako „organizacji przestępczej”. Rozprawa główna w wydziale karnym sądu okręgowego, której przewodniczył sędzia Leonard Solecki, odbyła się 27 sierpnia 1948 roku. Po odczytaniu aktu oskarżenia głos zabrał Eisenlohr. Nie przyznał się do winy i podkreślił, że nie przyjechał do Polski dobrowolnie. Po objęciu stanowiska starosty starał się zaopatrywać polskich mieszkańców na podległym mu terenie w niezbędne produkty. Organizował np. specjalne transporty soli. Ponownie podkreślił swoje złe stosunki z SS i policją, które zachowywały się jak „państwo w państwie”. Był bezsilny wobec ich okrucieństw, ale nie mógł się z tym pogodzić i w końcu poprosił nawet o odesłanie do wojska.

W odniesieniu do konkretnych zarzutów zauważył, że po prostu nie było przypadków przymusowej deportacji do Niemiec. Ludzie raczej zgłaszali się na ochotnika do pracy w Niemczech, a niektórzy nawet zabierali ze sobą swoje rodziny. Rejestracja Żydów odbyła się bez jego wiedzy

93 Jego życie jest nadal w dużej mierze niezbadane. Zob. wpis w internetowej encyklopedii: *Boepple Erns*, https://verwaltungshandbuch.bavarikon.de/VWH/Boepple,_Ernst#lang-de (22.11.2022).

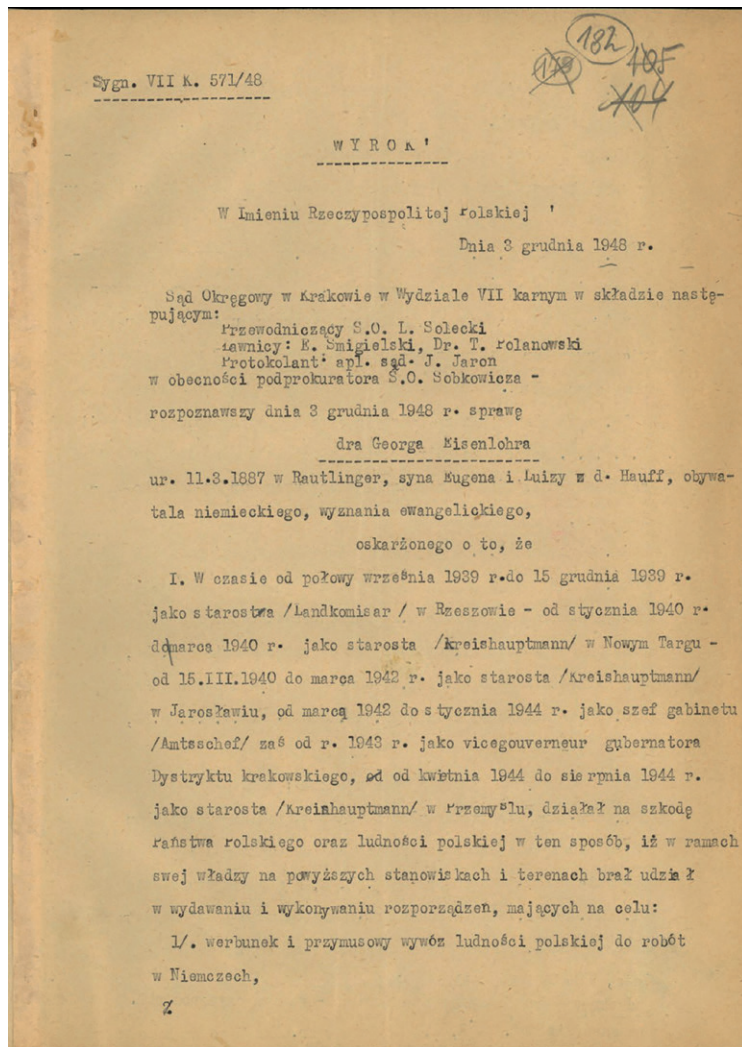
o gettach. Odnosił się również do faktu, że wykonywał rozkazy swoich przełożonych. Jako urzędnik państwowy został zmuszony do wstąpienia do NSDAP. Wniosek Eisenlohra: aktywny opór przeciwko policji i SS zaszkodziłby jemu, a nie pomógł Polakom; nie chciał ryzykować życia dla beznadziejnej sprawy. Jego zachowanie mogło nie być właściwe, ale nie było w żaden sposób przestępce.

Jak już wspomniano, przesłuchania świadków, które trwały przez kolejne tygodnie, przyniosły niewiele dalszych informacji. Wyrok zapadł dopiero 3 grudnia 1948 roku, kiedy to sąd, powołując się na dekret z 31 sierpnia 1944 roku, uznał oskarżonego za winnego wszystkich zarzucanych mu czynów i skazał go na łączną karę pięciu lat pozbawienia wolności z utratą praw publicznych i obywatelskich. Wcześniejsze tymczasowe aresztowanie zostało częściowo uwzględnione. Wyrok przeciwko Eisenlohrowi może być postrzegany jako przeciętny wyrok w tego typu postępowaniach – zgodnie z ogólną oceną wszystkich 1670 wyroków w polskich procesach o zbrodnie wojenne około połowa oskarżonych została skazana na karę do pięciu lat pozbawienia wolności, a kolejna jedna trzecia na karę od pięciu do piętnastu lat pozbawienia wolności, co doprowadziło nawet do oskarżenia sądów o nadmierną łagodność.

W uzasadnieniu wyroku sąd podsumował zarzuty, które opierały się na bezspornych faktach. Ciekawie przedstawia się kwestia osobistej odpowiedzialności Eisenlohra. Tutaj sąd argumentował, że administracja cywilna była zasadniczo odpowiedzialna za rekrutację polskich robotników przymusowych, przymusowe przesiedlenia dla potrzeb wojska i przesładowania Żydów – a zatem także Eisenlohr, który zajmował odpowiedzialne stanowisko starosty, ponosił tę odpowiedzialność. A ze swych obowiązków, jak podkreślił sąd, wywiązywał się tak dobrze, że został awansowany na zastępcę gubernatora. Ponadto zaprzeczono, jakoby Eisenlohr nie wiedział o celach niemieckiej polityki w Polsce. Osobistej odpowiedzialności dowodziły podpisane przez Eisenlohra dekrety, ponadto obciążeniem była przynależność do NSDAP. Wzięto pod uwagę aspekty obciążające, które wynikały z przesłuchań świadków, ale wobec kolosalnych zbrodni niemieckich w Polsce uznano je za „kroplę w morzu” przestępstw.

Istnieje tylko kilka dokumentów dotyczących jego pobytu w więzieniu w Sztumie w północnej Polsce. Podobnie jak w Reutlingen, Eisenlohr bez wątpienia miał problemy zdrowotne, a dało o sobie znać także obciążenie psychiczne podczas śledztwa i procesu. Ulgę przynosiły regularne paczki żywnościowe z domu. Kilka prób, które trwały do 1950 roku, zmierzających do uznania tymczasowego aresztowania w Reutlingen, a tym samym skrócenia okresu uwięzienia, zakończyło się niepowodzeniem. Polskie

6. Pierwsza strona wyroku w procesie przeciwko Eisenlohwowi przed Sądem Okręgowym w Krakowie, 3 grudnia 1948 roku (AIPN 502/1409, s. 182).

akta kończą się prośbą o ułaskawienie skierowaną przez mieszkającą w Reutlingen siostrę Eisenlohra, Helene, do Prezydenta RP Bolesława Bieruta, datowaną na 18 marca 1950 roku. Młodsza siostra, która już wcześniej aktywnie zabiegała o odpowiednie zeznania mogące pomóc jej bratu podczas jego pobytu w areszcie i sama była z nim w Polsce, ponownie podsumowała znane aspekty sprawy i podkreśliła jego osobistą uczciwość w jego oficjalnym postępowaniu, której obca była jakakolwiek „brutalność lub sadyzm”. Do wniosku była w stanie dołączyć nie tylko potwierdzenie Wysokiego Komisarza Francji w Baden-Baden dotyczące pobytu Eisenlohra w więzieniu w Reutlingen, ale także świadectwo moralności od biskupa Wirtembergii Martina Hauga. Ponadto powołała się na pogorszenie stanu zdrowia brata, „który był u schyłku życia”.

Wniosek został sformułowany prawdopodobnie w porozumieniu z Centralnym Ośrodkiem Ochrony Prawnej w Bonn (Zentrale Rechtsschutzsstelle, założona w 1949 roku) oraz jego odpowiednikiem w Stuttgarcie, organizacją pomocową kościołów protestanckich dla uwięzionych Niemców za granicą, działającą w Europie Wschodniej⁹⁴. Mimo to w czerwcu 1950 roku wniosek został odrzucony⁹⁵. Korespondencja z urzędami w Bonn i – przede wszystkim – w Stuttgarcie dowodzi, że rodzina miała dobre kontakty w ministerialnej biurokracji kraju związkowego Południowa Wirtembergia-Hohenzollern. Udało im się zwerbować kompetentnego polskiego prawnika w Warszawie, który zastąpił poprzedniego reprezentanta Eisenlohra, z którego krewni nie byli zadowoleni⁹⁶. Nie tylko ze względu na osobiste pojawienie się nowego prawnika w Krakowie ponowna prośba o ułaskawienie wydawała się mieć szanse powodzenia. Zaplanowana na początek czerwca 1951 roku wizyta u klienta w więzieniu w Sztumie nie odbyła się. Eisenlohr, jak twierdzono, został przeniesiony do więzienia pod Gdańskiem. W rzeczywistości jednak już wtedy nie żył,

94 Na temat tych instytucji zob. N. Frei, *Vergangenheitspolitik. Die Anfänge der Bundesrepublik und die NS-Vergangenheit*, München 1997, s. 163 i 187–188.

95 Zob. Bundesarchiv Koblenz, B 305/5069, Georg Eisenlohr, pismo Oberregierungsrat Weißenmaier z Tybingi do ZRS (Zentralen Rechtsschutzsstelle) z 9.11.1950.

96 Eisenlohr skrytykował go w liście z więzienia w dość dosadnych słowach. Interesujący wydaje się sposób wynagradzania nowego polskiego prawnika: zamiast wypłat pieniężnych, których nie był w stanie przyjąć, honorowano go dobrami w naturze. W Reutlingen zakupiono odkurzacz za 275 DM, a do Warszawy trafił także używany aparat fotograficzny Leica o wartości 500 DM. Wszystkie dokumenty w: Bundesarchiv Koblenz, B 305/5069.

a adwokat Sowilewski musiał 19 czerwca 1951 roku zgłosić się do Biura Ochrony Prawnej: „Niniejszym przekazuję smutną wiadomość, że dr Georg Eisenlohr zmarł w Gdańsku 23 marca 1951 r.”. Wydawało się to tym bardziej tragiczne, że „jego sprawa [...] była w toku”⁹⁷.

Wnioski

Jak należy ocenić tę sprawę? Eisenlohr, który dorastał i socjalizował się w monarchii niemieckiej, był „typowym” pod względem pochodzenia i wykształcenia wirtemberskim urzędnikiem. Wyposażony w bogate doświadczenie administracyjne, został mianowany szefem okręgu Münsingen w 1929 roku. W latach wielkich trudności gospodarczych doprowadził do pilnie potrzebnej budowy nowego szpitala powiatowego w tym biednym regionie. W sporze z rządem centralnym o rozbudowę poligonu wojskowego w Münsingen pokazał się jako rzecznik interesów lokalnych. Niewątpliwie konserwatywnego usposobienia, starosta Münsingen był jednym z grupy starostów Wirtembergii i Badenii pod rządami nazistów, którzy popadli w kłopoty między 1933 rokiem a początkiem wojny, choć nie przybrały one nigdy formy otwartego sprzeciwu wobec reżimu. Wystarczyło jednak zostać uznanym za niewystarczająco lojalnego i energicznego, aby zostać przeniesionym na niższe stanowiska w administracji wewnętrznej. W przypadku Eisenlohra był to Państwowy Urząd Techniczny w Ludwigsburgu. Wojna i pilne zapotrzebowanie na personel administracyjny przyniosły nowe możliwości kariery w Polsce. Ale i tutaj pojawiła się krytyka z powodu niewystarczającej surowości i konsekwencji. Źródła nie pozwalają jeszcze na ostateczną i definitywną ocenę, ale wydaje się, że Eisenlohr nie miał ani beczelności, ani szczęścia swojego byłego kolegi Volkmana alias Grubbe. Pozostaje jednak wrażenie, że ze względu na konflikt ze starostą Münsingen i odwołanie ze stanowiska wicegubernatora w Krakowie, był on w rzeczywistości znacznie mniej winny niż Volkmann. Do pewnego stopnia potwierdza to również wyrok krakowskiego sądu okręgowego, który orzekł jedynie karę więzienia średniej długości. Pomimo dobrych stosunków z wirtemberską biurokracją

97 Bundesarchiv Koblenz, B 305/5069, Georg Eisenlohr. Eisenlohr został prawdopodobnie przeniesiony z powodów zdrowotnych. W swoim ostatnim liście z 11 stycznia 1951 roku skarżył się na problemy zdrowotne. Datę śmierci potwierdza za wiadomienie Urzędu Stanu Cywilnego w Gdańsku. Zob. Stadtarchiv Reutlingen, Familienregister Reutlingen, Bd. 19, Sammelakten Sterbebuch 1951.

ministerialną, próby przedterminowego zwolnienia go z polskiego więzienia w drodze ułaskawienia nie powiodły się.

Georg Eisenlohr jest dziś pamiętany w swoim rodzinnym mieście dzięki budynkom wzniesionym w czasie, gdy był starostą, takim jak szpital i budynek stowarzyszenia okręgowego w Münsingen. Na cmentarzu Unter den Linden w Reutlingen jego nazwisko można znaleźć na grobie rodzinnym wraz z informacją o jego śmierci w Gdańsku. Jest to jedynie upamiętnienie, gdyż doczesne szczątki nie zostały przeniesione do Niemiec.

Bibliografia

Archiwalia

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Krakowie, 502/1408 i 502/1409, Akta w sprawie przeciwko: Georg Eisenlohr.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Biuro Udostępniania, 2535/876, Mikrofilm zawiera akta personalne, wyroki w sprawach karnych członków polskiego ruchu oporu, akt oskarżenia, wyroki, uzasadnienia wyroków. Pismo w sprawie utworzenia Gefangenelager dla Polaków – jeńców wojennych i cywilnych, Akta personalne Georga Eisenlohra, k. 121–172.

Bundesarchiv Berlin, dawne NS-Archiv VBS 1036 (R 102), Nr. 1094.

Bundesarchiv Koblenz, B 305/5069, Georg Eisenlohr (ohne Titel).

Hauptstaatsarchiv Stuttgart, M 430/3 Bü 2323, Die militärische Personalakte Eisenlohrs.

Kreisarchiv Reutlingen, M 26 Nr. 48, Personalakte von Georg Eisenlohr.

Staatsarchiv Ludwigsburg, Sammlungsgut der US-Militärreg. zur Doku. der NS-Belastung von im Kreis Ludwigsburg ansässigen Pers. PL 502/19 Bü 220.

Staatsarchiv Sigmaringen, Wü 65/27 T 1-1-3 Nr. 1905; Wü 13 T 2 Nr. 1401/96.

Stadtarchiv Reutlingen, Familienregister Reutlingen, Bd. 19, Sammelakten Sterbebuch 1951.

Universitätsarchiv Tübingen, 258/3823, Studium und Referendariat G. Eisenlohra.

Opracowania

Beschreibung des Oberamts Münsingen, Königliches Statistisches Landesamt, Stuttgart 1912.

- Bräu R., *Die Plünderung Polens. Die Reichsfinanzverwaltung in den Jahren der Besatzung (1939–1945)*, Berlin–Boston 2022 (Das Reichsfinanzministerium im Nationalsozialismus, 4).
- Das 2. württ. Feldartillerie-Reg. Nr. 29 „Prinzregent Luitpold von Bayern“ im Weltkrieg 1914–1918, bearb. von H. Gerok, Stuttgart 1921 (Die württembergischen Regimenter im Weltkrieg, 19).
- Das Dienstagebuch des deutschen Generalgouverneurs in Polen 1939–1945, Hrsg. W. Präg, W. Jacobmeyer, Stuttgart 1975 (Quellen und Darstellungen zur Zeitgeschichte, 20).
- Deigendesch R., *Der Krieg rückt näher. Münsingen und die Region vor dem Kriegsende*, w: *Das Ende des Zweiten Weltkrieges und die Besatzungszeit in Münsingen und in den Stadtteilen*, Schriftenreihe Stadtarchiv Münsingen, Bd. 4, Münsingen 1995, s. 12–25.
- Deigendesch R., *Reutlingen in den Weimarer Jahren: Krisenmanagement der jungen Demokratie am Beispiel von Wohnungspolitik und kommunalem Bauen 1919–1929*, „Reutlinger Geschichtsblätter Neue Folge“ 57 (2018), s. 26–64.
- Die Amtsvorsteher der Oberämter, Bezirksämter und Landratsämter in Baden-Württemberg 1810 bis 1972*, Hrsg. W. Angerbauer, Stuttgart 1996.
- Die badischen und württembergischen Landesministerien in der Zeit des Nationalsozialismus*, Hrsg. F. Engehausen, S. Paletschek, W. Pyta, Teilband 2, Stuttgart 2019 (Veröffentlichungen der Kommission für geschichtliche Landeskunde, Reihe B, 220).
- Frei N., *Vergangenheitspolitik. Die Anfänge der Bundesrepublik und die NS-Vergangenheit*, München 1997.
- Haar I., *Bevölkerungspolitik im Generalgouvernement: Nationalitäten-, Juden- und Siedlungspolitik im Spannungsfeld regionaler und zentraler Initiativen*, w: *Polen unter deutscher und sowjetischer Besatzung 1939–1945*, Hrsg. J. A. Młynarczyk, Osnabrück 2009 (Einzelveröffentlichungen des Deutschen Historischen Instituts in Warschau, 20).
- Korkuć M., *Die kämpfende Republik. Polen 1939–1945*, Kraków 2019.
- Madajczyk C., *Allgemeine Richtlinien der deutschen Besatzungspolitik in Polen*, w: *Polen unter deutscher und sowjetischer Besatzung 1939–1945*, Hrsg. J. A. Młynarczyk, Osnabrück 2009 (Einzelveröffentlichungen des Deutschen Historischen Instituts in Warschau, 20).
- Markiewicz P., *The Ukrainian Central Committee, 1940–1945. A Case of Collaboration in Nazi-Occupied Poland*, dysertacja Uniwersytet

- Jagielloński Kraków 2018, Repozytorium Uniwersytetu Jagiellońskiego (dostępne online).
- Maußhardt P., *Es gibt zwei Leben vor dem Tode*, „Tageszeitung” 29.09.1995.
- Młynarczyk J. A., *Zwischen Kooperation und Verrat. Zum Problem der Kollaboration im Generalgouvernement 1939–1945*, w: *Polen unter deutscher und sowjetischer Besatzung 1939–1945*, Hrsg. J. A. Młynarczyk, Göttingen 2009 (Einzelveröffentlichungen des Deutschen Historischen Instituts in Warschau, 20).
- Musiał B., *Deutsche Zivilverwaltung und Judenverfolgung im Generalgouvernement. Eine Fallstudie zum Distrikt Lublin 1939–1944*, Wiesbaden 1999.
- Polen unter deutscher und sowjetischer Besatzung 1939–1945*, Hrsg. J. A. Młynarczyk, Göttingen 2009 (Einzelveröffentlichungen des Deutschen Historischen Instituts in Warschau, 20).
- Polen: Generalgouvernement, August 1941–1945*, bearb. von K.-D. Friedrich, Monachium 2014 (Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 1933–1945, 9).
- Pospieszalski M., *Nazistowskie „prawo” okupacyjne w Polsce. Wybrane dokumenty, cz. 2: Generalgouvernement*, Poznań 2019.
- Potocki A., *Master of Lancut. The memoirs of count Alfred Potocki*, London 1959.
- Potocki J. R., *Rola Alfreda Potockiego w pomocy społeczności łańcuckiej 1939–1944*, https://www.zamek-lancut.pl/en/content/history/PDF/alfredpotocki_eng.pdf (3.01.2021).
- Roth M., *Herrenmenschen. Die deutschen Kreishauptleute im besetzten Polen – Karrierewege, Herrschaftspraxis und Nachgeschichte*, Göttingen 2009.
- Ruck M., *Kollaboration – Loyalität – Resistenz*, w: *Formen des Widerstandes im Südwesten 1933 bis 1945*, Hrsg. T. Schnabel, Stuttgart 1994.
- Sandkühler T., *Das Fußvolk der „Endlösung”. Nichtdeutsche Täter und die europäische Dimension des Völkermordes*, Darmstadt 2020.
- Schnabel T., *Württemberg zwischen Weimar und Bonn 1928–1945/46*, Stuttgart 1986.
- Schwaneberg S., *Die wirtschaftliche Ausbeutung des Generalgouvernements durch das Deutsche Reich (1939–1945)*, w: *Polen unter deutscher und sowjetischer Besatzung*, Hrsg. J. A. Młynarczyk, Göttingen 2009 (Einzelveröffentlichungen des Deutschen Historischen Instituts in Warschau, 20).

- Seidel R., *Deutsche Besatzungspolitik in Polen. Der Distrikt Radom 1939–1945*, Paderborn 2006.
- Waßner M., *Die Bildung des Heeresgutsbezirks Münsingen und die Räumung von Gruorn*, w: *Vom Nutzwald zum Truppenübungsplatz: Das Münsinger Hart*, Hrsg. L. Sönke, Leinfelden 2002, s. 99–124 (Schriften zur südwestdeutschen Landeskunde, 23).
- Wenzel M., *Ausbeutung vor der Vernichtung, die Arbeitslager für Juden im Distrikt Krakau des Generalgouvernements 1939–1944*, Berlin 2017.
- Zabierowski S., *Rzeszowskie pod okupacją hitlerowską*, Warszawa 1975.
- Zeppenfeld L., *Die „Aktion Reinhardt“*, <https://www.dhm.de/lemo/kapitel/der-zweite-weltkrieg/voelkermord/aktion-reinhardt.html> (3.01.2021).

Abstrakt

Marco Birn, Roland Deigendesch

Georg Eisenlohr (1887–1951).

Starosta w Münsingen i wicegubernator w Krakowie

Artykuł analizuje historię dr. Georga Eisenlohra (1887–1951). Ukazuje ścieżkę kariery niemieckiego urzędnika, od lokalnego starosty w Münsingen do wicegubernatora dystryktu w okupowanym przez Niemców Generalnym Gubernatorstwie. Zwolniony przez von Burgsdorffa z tego stanowiska przeniesiony został na starostę do Przemyśla, a potem wyjechał do Rzeszy. Po wojnie był internowany i wydany Polsce w 1947 roku. Został skazany przez Sąd Okręgowy w Krakowie na pięć lat więzienia, zmarł w 1951 roku. Historia Georga Eisenlohra ukazuje uwikłanie urzędnika niższego szczebla w aparat terroru w Generalnym Gubernatorstwie. Artykuł przybliży tę mało znaną postać w polskiej historiografii.

Słowa kluczowe:

dr Georg Eisenlohr, Generalne Gubernatorstwo, administracja niemiecka, okupacja w Polsce

Abstract

Marco Birn, Roland Deigendesch

Georg Eisenlohr (1887–1951).

Starost in Münsingen and vice-governor in Kraków

The article analyses the story of Dr Georg Eisenlohr (1887–1951). It charts the career path of a German official, from local starost in Münsingen to Krakow District vice-governor in the German-occupied General Government. Dismissed by von Burgsdorff from this post, he was transferred to Przemyśl as starost and then left for the Reich. After the war he was interned and released to Poland in 1947. He was sentenced to five years' imprisonment by the Regional Court of Krakow and died in 1951. The story of Georg Eisenlohr shows the entanglement of a lower-level official in the apparatus of terror in the General Government. The article presents this little-known figure in Polish historiography.

Keywords:

Dr. Georg Eisenlohr, General Government, German administration, occupied Poland